

VIENASKAITOS KILMININKO PRIEVEIKSMÉJIMAS IR
PRIEVEIKSMIAI SU FORMANTAI -(i)o, -(i)os, -ės DABARTINÉJE
LIETUVIŲ KALBOJE

K. ULVYDAS

Išskyrus prielinksnes konstrukcijas, suprievioksméjusio vienaskaitos kilmininko pavyzdžių, išlaikiusių aiškią, neabejotiną linksnio galūnę, dabartinéje lietuvių kalboje palyginti nedaug teturime. Jau iš to galima daryti išvadą, kad šis linksnis, bent tais atvejais, kai vartojamas be prielinksnių, nerodo ryškesnių tendencijų prieveiksméti. Ir J. Endzelynas nei savo „Latviešu valodas gramatika“, nei „Baltu valodu skaņas un formas“, kalbédamas apie linksninius prieveiksmius, neiškelia nė vieno suprievioksméjusio išlaikyto galūnės kilmininko pavyzdžio lietuvių kalboje. Tik K. Büga, recenzuodamas A. Leskino „Lituisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch“ (Heidelberg, 1919), pastebi: „Prieveiksmje *namōn* ieškoti galininko drauge su Leskinu mes negalime, nes tuomet būtų *namañ* (<**naman+na*). *Namōn* bus kilęs iš kilmininko *namō* (: *namó-pi*). Galūnė -n bus pridēta nusižiūrėjus į *laukañ*. Lyti *namōn* aš tepažstu tiktais iš raštų, gyvojoje kalboje teesmi girdėjės vien tiktais *namō* ir (Marcinkonyse) *namópi*“¹.

Ypač negausu vienaskaitos kilmininkinių prieveiksmių (žinoma, išskyrus prielinksnes konstrukcijas) dabartinéje lietuvių literatūrinéje kalboje. Tačiau to negalima pasakyti apie senųjų raštų kalbą, o ypač apie atskiras tarmes — gyvąją liaudies šnekamąją kalbą. Tarmėse suprievioksméjusių kilmininko formų vartojama kur kas daugiau, negu vardininko. Tiesa, čia kartais nepaprastai sunku, net neįmanoma išaiškinti, ar turimas tiesiogiai suprievioksméjęs kilmininkas, ar analoginis darinys, bet šiaipjau vienaskaitos kilmininko galūnę išlaikiusių prieveiksmių esti įvairių: daiktavardinių, būdvardinių, skaitvardinių ir net dalyvinų; *a*, *ia*, *o*, *io* ir net *iu* kamienų; paprastų, priešdėlinių, dvikamienių ir net tokių, kurie yra sudaryti iš ištisų žodžių junginių. Iš jų dažniau pasitaiko *a*, *ia*, *o* ir *io* kamienų prieveiksmiai. Labai retas *iu* kamienas. Kitų kamienų vardažodinių prieveiksmių čia, galima sakyti, nepasitaiko.

¹ K. Büga, Kalba ir senovė, I d., Kaunas, 1922, p. 160.

a k a m i e n a s: *greito* „greitai“ Lkm, Rš, OG 422 (*Greito bék namo*. Sv. *Greito kojas raito* (greit bēga). Ds, Sv), *gvolto* sl. (*Gvolto rékia*. Sv. Plg. le. *gwaltu wołac* „šauktis pagalbos“), *jauno* (sc mēnesio) „esant jaunam mēnesiui“ OG 419, *krōmo* sl. „užsidējus ant nugaros“ (*Aš jī da krōmo nešiojau*. Sv), *piēsto* „piestu“ (*Arklys piēsto stoja*. Sv, Skp), *plozo* sl. „visu ūgiu išsitiesus“ (*Jis ant žolēs guli plozo*. Kp. *Guli purvynēj plozo*. An. Plg. le. *płazem* tos pačios reikšmės), *rýto*, *ryte* OG 419 (*Rýto išginiau aš keltavas*. Bien. *Rýto miestan išvažiavau*. Sv. *Rýto šalnos būta*. Bien. *Anas jau vakar rýto išėjo*. Sv. *Anksti rýto atsi-keliau*. ib), *vākaro* „vakare“ OG 419, Dglš (*Vākaro ateik į mane*. Bien. Plg. prieveiksminius junginius: *rytój vākaro* Sv, *vēlai vākaro* ib, *anksti vākaro* ib), *zovado* sl. „šuoliais“ Sv, *išgrýto²* „iš ryto“ (*Nesivéluok, ateik anksti, išgrýto*. Alv. *Jis išvedé arklius išgryto ant lauko*. Lp), *išilgo* „iš-ilgai“ Sdk, *išvientaro* „be perstojo, nuolatos“ (*Išvientaro bēga ir bēga kaip pasiutęs*. Arm. *Jis išvientaro baras ir baras*. Asv), *palengvēliuko* „palengvēliais“ (*Tik tykiai, tykiai, palengvēliuko: vaikų nenubudinkit*. Sv), *palengviuko* „t. p.“ ib, *paleñgvo* „palengva, tyliai“ Sv, Ds, Kp (*Pasykyk jam palengvo, kad kiti negirdėtu*. Pnm. Plg. Vaižganto raštų kalboje vartojamą prieveiksmį *palengvo* ta pačia reikšme.), *patykiuko* „t. p.“ Ds, *patýko* „ramiai, tyliai, pamažu“ (*Per lieptą eik patýko*. ib. *Sneka patýko*. Sv), *patyliuko* „t. p.“ (*Patyliuko, patyliuko ir priéjo*. ib), *aukštikaūpo* „aukščiau kaupo“ Gmž, *dvisėdo* „dviem sédint (ant vieno arklio“ Skp, Slm (*Ant dveigio nejokit dvisėdo*. Kp), *naktigulto* „miegot, nakvot“ (*Natiguļto atéjau*. Pl), *nósiariko* „nosimi rakdamas žemę, strimagalviais“ (*Kur leki nósiariko — dā sprandą nusisuksi?* Lkm), *sausāgrūdo* „sausai“ (*Užvalgo sausāgrūdo duonos ir dirba visqdien*. Vlk), *trīlapo* „pusiau risčia, pusiau šuoliais“ (*Mūsų bériokas bēga trīlapo*. Ds).

a k a m i e n a s: *kūlio* „kūliais, kūlverčiais“ Slm (*Einam nuo kriausio kūlio virstų*. Kp. *Ar tu nebijotum virsti nuo kapų kalno kūlio?* Ds), *namelio* „namo, namučio“ rš, *namytužėlio* „t. p.“ JD 724, *namolėlio* „t. p.“ Lnkv, *namolio* „t. p.“ Brž, *namūlio* „t. p.“ Kp (*Prikrovės brandžių mieželių, parvešiu namulio sausu keleliu*. Str), *rīscio* „risčia“ Kp (*rýscio* „t. p.“ Sv: *Nuvažiavo rýscio*. ib), *šuolio* „šuoliais“ (*Aš jau moku šuolio jot*. Slm. *Prieš kalną šuolio, pakalnén — né žingsnio* (balana kai dega). Kp), *ziimblio* „kad zimbtu“ (*Paleidžiau akmenį ziimblio, tai kad zimbė*. Ds), *žingsnio* „žingsniu, žingine“ Ds, *išlydžio* „be perstojimo, nuolat, tolydžio“ (*Išlydžio dirbkit*. Prk. *Mergaitė jau per aštuonias dienas išlydžio mieganti*. prš), *palengvēlio* „pamažu, palengvēliais“ Pnm, Kp, Sv (*Eik palengvēlio ir nueisi miestan*. Ds), *palengvēliuko* „t. p.“ Sv, *pamažėlio* „t. p.“ Ds (*Iš tykėlio, pamažėlio stikleli īk dugni*. (d.) Kls. *Zemė iš lengvėlio džiūsta ir pamažėlio šyla nuo saulės*. rš), *patykėlio* „t. p.“ (*Patykėlio kolei nuvažiuosma, ir bus diena*. Ds), *patýkio* „t. p.“ ib, *basamindžio* „be kojinių ar be autų įsispyrus į batus“ (*Itokia spraguma —*

² Prielinksnis iš paprastai rašomas skyriums net suprieveiksmėjusiose konstrukcijose (plg. iš lėto, iš lengvo, iš aukšto ir t. t.). Tačiau kartais jis tiek susilieja su sustabarėjusia linksnio forma, kad jokiui būdu negalima būtų rašyti skyrium.

net tvoros pykši, o tu basamindžio apsiavęs eini kulti. Arm), dvieraičio „dvisėda“ (Abu jojo dvieraičio. rš), kiaūliarisčio „kiaulės risčia“ Sv (Ot bėga arkliokas kiauliarisčio. Užp. Tik jau kiauliarisčio bėgdamas nepagauk arklio. Vžns), tapėdžio „iš paskos, įkandin“ (Tapėdžio tuoj paskui mane ir atsivijo. Upn), tolėdžio „tuojau; dažnai, visada, nuolat“ Lp, Kps, Vlkv, rš (Kai parvažiuodavo per vakacijas, tai tolėdžio ateidavo pas mus. Gs. Jis sveikatos visai neturi — tolėdžio serga ir serga. Brt. Eiti buvo sunku, kojos tolėdžio klimpo į gilų, patižusį sniegą, permirkusiuose batuose klerkséjo vanduo. BltšR 70. Plg. topālydžio „t. p.“ dz).

o k a m i e n a s: bėgtinōs „bėgte, bėgtinai“ rš (Bék bėgtinōs, kad tik būtų greičiau! Sl), duotinōs „duote, duotinai“ (Duotinōs įdavė, aš nevogiau. Trk), őrātos hibr. „šaukte, rėkte, pagalbos!“ Vrn, Smn, Žln, Alv, Dkš, Bd, Klrv, Sn, Mrk, Krv (Domarko namai degė — visi orātos šaukė. Slnt. Kaip jam dantį traukė, jis őratos rėkė. Lš. Plg. le. ratować „gelbėti“, ratunek „pagalba“, ratunku! „pagalbos!“), pēstōs „pēsciom“ (Nuvėjo miestelin pēstōs. Pg), senýbos „seniau, senais laikais“ (Kai būdo senybos (Kaip būdavo senais laikais). OG 419), skersōs „skersai“ (Skersōs šniūrą traukt. Ds), šautinōs „šaute, šautinai“ (Šautinōs nušavo. KlvrŽ), šliurptinōs „šliurpte (verkte), šliurptinai“ Šts, visuotinos „visi, bendrom“ J, intimpōs „temptai, be paliovos“ (Padirbék intimpōs visą dieną, tai pamatysi. Ds), išilgōs „išilgai“ (Nugi žiūrau — guli išilgōs purvynan. Lp), ištisōs „ištisai, be pertraukos“ Llkž, užúolankos „užuolanka, aplink“ (Užbék užuolankos ir pagausi. Paj), sausakimšōs „sausakimšai“ (Priėjo žmonių sausakimšōs. Ds), tavienātos (=tuovienatos?) „nuolat“ (Jis tavienātos rūko ir rūko. Lnkv), tuočtampōs „be sustojimo, be pertrūkio“ (Kaip pradėjo varyti rugius per mašiną, tuočtampōs ir išvarė. Up), tuočtimpōs „t. p.“ Skrd, Šv (plg. tuo intimpōs DP 296), visaplatōs „visu platumu, ištisai“ Ssk (Kad pradėjo visaplatōs bitys līsti, kad nieko nebegali padaryti. Grz. Pamatėm, kad namas jau visaplatōs bedegas. Jis taško pinigus visaplatōs. Kair. Jei jis taip visados leis gyvuolius visaplatos, tai bematant viską numins. Lnkv. Užtat pamažu sužinoję žmonės mano darbus, visaplatos émė peikti ir rodyti pirštais. LzP).

io k a m i e n a s: risčiōs „risčia“ Ds (Tokiam šlapiam kely risčiōs nepavažiuosi. Ęr), nežiniōs „nežinia“ Lkm, pamažēlios „t. p.“ ib, dviraičiōs „dvieim sédint (ant vieno arklio)“ (Tėvas su berniuku dviraičiōs išjojo į ganyklą. Sdk), galvatrūkčiōs „labai greitai, smarkiai“ (Vaikas galvatrūkčiōs išlėkė. Vad. Atlekia galvatrūkčiōs. Ds), kūliavirščiōs „kūlvartomis“ (Kūliavirščiōs nurūko (katinas) per laukus. Ut), tapradžiōs (=tuopradžiōs?) „tuo pradėjimu, nuolat“ (Tapradžiōs neklauso, kad ir sakai. Grž. Plg. Pulkai vaisko traukia tuopradžios iš vienos vietas į kitą. TŽ VII 338), vienavaliiōs „be perstojo, be pertrūkio“ (Tai vaikelis — visą naktelę rėkė ir rėkė vienavaliiōs. Smn. Ko čia šmáužioji (landai) vienavaliiōs per duris? Kt).

iu k a m i e n o pavyzdžiu gali eiti tolėdžiaus „tuojau“ K I 449, II 166, 190, 317, „kartu“ ib I 551 (plg. taip pat tuolėdžiaus „tuojau“ Sdr).

Pagaliau reikia iškelti čia ir vieną kitą labai individualų darinį: *greitōsios* „greitai, skubiai“ (*Greitōsios susirinko*. OG 423), *greitūjos* „t. p.“ (*Ana tik greitūjos apsilvilko*. Rš), *ištosañčio* (<*iš to sančio*) „iš to, kas yra, ką turi“ (*Ipilk pieno ištosañčio*. Ktk. *Jau kam, kam, o pavargeliui duok ištosañčio*. ib).

Visų čia duotųjų prieveiksmių pagrindinės reikšmės turėtoja — šaknis dažniausiai yra daiktavardinė ar būdvardinė. Vadinas, iš visų kalbos dailių daugiau yra prieveiksmėjes ir prieveiksmėja daiktavardžio ir būdvardžio vienaskaitos kilmininkas. Be to, čia pasitaiko ir veiksmažodinių (tikriau sakant, dalyvinių) prieveiksmių ir tiktai vienas kitas skaitvardinis (*išvientaro*, plg. *añtaras*, kur skiriama priesaga *-tara-*, esanti ir žodžiuose *kataras*, *pästaras*).

Tačiau reikia pasakyti, kad lietuvių kalboje ne vien daiktavardžio, būdvardžio, skaitvardžio ar dalyvio kilmininkas gali suprieveiksmėti. Galima jžiūrėti ir įvardžio vienaskaitos kilmininko kai kurių prieveiksmėjimo tendenciją. Tiesa, jos dabartinėje kalboje labai silpnos, o dauguma įvardžių jų visai nerodo.

Iš visų įvardžių vienaskaitos kilmininkų kiek ryškiau lietuvių kalbos istorijoje yra prieveiksmėjė tik įvardžių *käs* ir *tās* kilmininkai *kō*, *tō*. Iš jų paprastai tik pirmasis gali išvirsti prieveiksmiu ir pats vienas eidamas, t. y. be prielinksnių ir kitų žodžių. Šiaipjau dažniausiais atvejais įvardžių *käs* ir *tās* kilmininkai sudaro sudurtinius prieveiksmius kartu su kitais žodžiais žodeliais, o ypač su prielinksniu *dēl* (*dél*), stovinčiu prieš ir po tą kilmininką, pvz.: *kō „kurių galų, kodél, dēlko“* (*Ko tu čia atejai?* rš. *Ko čia dabar puldinéji prieš vyra!* Slv. *Kō vakar neatéjai?* Up. *Kō tu toks nuliūdës?* rš. *Kō aš žaliuosiu, kō linksmas būsiu, žada mane kirsti.* d.), *kodél „dēlko, dēl kurios priežasties“* (*Kodél nelaistai žaliųjų rūteliai?* d. Plg. senųjų raštų *kodrin* „t. p.“), *dékō* (<*dékō*) „t. p.“ End, *dēlgiko „kodélgis“* XVIII—XIX amž. rš, *dēlkō „kodél“* Rdm, Als, Jb, *dēkō* „t. p.“ Vrb, *dēlkogi „kodélgis“* P, *delkōgi* „t. p.“ Rdm, *kažin ko „kažin kodél“* (*Man kažin ko pusiau nujémé, gal jau reiks sirgt.* Slm), *mäžko „beveik“* Pc, *niēko „pusétinai, gana gerai“* (*Jie niēko pragyvena.* Jnšk), *todéleigi „todélgis“* srš, *todélios „todél“* Grž, *antatō „tam“* (*Jis antatō stovi.* Pn), *benetō „beveik, netoli to“* (*Pasitaiko benetō kai kada ir susibarti.* Nmn), *dēlgito „dēltogi“* srš, *dēligito „t. p.“* DP 286, *dēltō „todél“* Kt, VnLP 16, Alv, Rm, Vvr, *deltō „t. p.“* Rdm, Ds, *dēltogi „todélgis“* BsP III 38, *deltōgi „t. p.“* Rdm. Kartu reikia čia paminėti ir tai, kad veikiausiai sustabarėjusiu kilmininku laikytina ir lytis *tieki*s (plg. *tiekas, -a*) (*Tieki*s (tieki) *jau nuvėjau, tai reikia ir pas jį ažeit.* Grv. *Tieki tieki*s (tieki to), *einu gult.* Pg. *Su tuo miegu tiek tiek tieki!* ib). *

Kaip rodo pavyzdžiai, kilmininko linksnis tegali prieveiksmęti, eidamas aplinkybių funkcijas. Aplinkybinė funkcija yra būtina sąlyga linksniuojamo žodžio kilmininkui pereiti į prieveiksmą. Iš visų aukščiau duotųjų pavyzdžių daugiausia yra būdo prieveiksmių. Vadinas, kai tiktai kilmininko linksnis tam tikrame kontekste pradeda eiti būdo aplinkybe, jis pamažu ima artėti prie prieveiksmio. Idomu tai, kad šio morfologinio

tipo būdo prieveiksmiai pasižymi didesniu adverbializacijos laipsniu už laiko ar vietas prieveiksmius.

Jvardžių *käs* ir *täs* kilmininkai yra suprieviškėjė daugiausia priežasties reikšme.

Palyginti menka kilmininko linksnio (vartojamo bė prielinksnių) tendencija prieveiksmėti paaiškinama ne tik jo stipria objektine reikšme ir nelinkimu eiti aplinkybėmis, bet ir tuo, kad aplinkybinius santykius kalboje daugiau linkstama reikšti *p r i e l i n k s n i n é m i s* kilmininko konstrukcijomis. Prielinksnių ir kilmininkų konstrukcijos pasižymi nepaprastu paplitimu.

Kai kurie kilmininkai, nuolat vartojami su prielinksniu aplinkybės reikšme, stabarėja ir stabarėdami kartu su prielinksniu pereina į prieveiksmį. Stabarėjimo ir prieveiksmėjimo procesą čia palengvina ir pagreitina prielinksninės konstrukcijos pagrindinio dėmens — paties kilmininko leksinė reikšmė: paprastai labiau linkę prieveiksmėti bendresnės, abstraktesnės reikšmės žodžiai, jau pačiu savo turiniu susiję ypač su būdo, vietas ar laiko reikšmėmis. Greičiau prieveiksmėja ir tokios prielinksninės konstrukcijos, kurios įgyja labiau apibendrintą perkeltinę frazeologinio junginio reikšmę, nors paties jų pagrindinio žodžio reikšmė, paėmus skyrium, ir yra visai konkreti.

Iš visų suprieviškėjusių ar bent prie prieveiksmių priartėjusių čia kalbamajo tipo konstrukcijų išsiskiria prielinksnio *iš* ir kilmininko konstrukcijos. Jų turime žymiai daugiau, negu kitų prielinksnių ir kilmininko konstrukcijų. Tad su jomis pirmiausia ir susipažinkime.

Šių konstrukcijų pagrindiniai dėmenimis eina a) *a, ia, o, io, é, i, u* ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai, b) dažniausiai substantyvuoti *a, ia, o, io, é* kamienų ir jvardžiuotiniai būdvardžiai, c) vienas kitas skaitvardis, jvardis ar net dalyvis.

a) Prielinksnis *iš* ir daiktavardžio kilmininkas

a) kamienas: *iš dáikto „kartu, iš vieno“* (*Mes visi iš daikto valgome. Yl*), *iš juōko „juokais“* (*Iš juōko, jau ir įsimylėjau. Ds*), *iš kāklo „iš paskutiniųjų“* Kp (*O anas ginas iš kāklo. Ob*), *iš kálno Trgn, Rgv, GGuzKIT 455* (veikiausiai vertinys iš lenkų kalbos, plg. z góry) „*iš ankssto*“ (*Iš kálno tau sakau. Ktk. Prižadéjo iš kálno sumokéti. Sdb. Jau puse pinigų iš kálno paémé. Dgl. Sumokék iš kálno, tai tada gausi. Pl. Pinigus iš kalno sumokéjau. VnP 303*), *iš kařto „vienu kartu, staiga“* (*Jei arklys iš kařto gerai nepajema, tai paskui sunku beprisivyt. Ds. Ben po dešimtį gabanų iš kařto (žirnių) žardan paduoda. Sl. Čia iš karto pamačiau, kad buvau teisingai nujautęs. BltšR 43*), „*pradžioje*“ (*Iš karto jis net nemokéjo paklausti brolio, nusakyti tiksliai, kas jam rūpi. GGuzKIT 784*), *iš laiko „iš anksto“* (*Iš laiko šluotvirbių pasirūpinau. Krtn. Iš laiko pasidaryk, tai pasikiau nereiks. Gž*), „*pirm laiko, per anksti*“ (*Kas iš laiko džiaugias, tas pas-*

kiau verks. Jnš), iš lauko „iš lauko pusės“ (Iš lauko namas lentomis apmuštas. Llkž), iš mąstymo „pagal išorę“ (Aš jį iš mąstymo pažistu. Alk), iš mąžumo „iš mažens“ (Iš mąžumojis toks pabrendęs (pabalęs) buvo. Jnš), iš oro „iš paviršiaus, iš išvaizdos, iš lauko pusės“ (Iš oro nieko nematyti (ar nėšcia, ar ne). Rgv. Prie kitų durų iš oro vis dar ējo ginčai. VnlP 144), iš rýto „rytą“ Llkž, iš vākaro „vakare“ (Margis iš vākaro loja, o daugiau miega per naktį. Pc).

ia kāmienas: iš ařčio (:ařtis, ařčio „artumas“ SD 15, Srv, Skr) „iš arti“ (Iš ařčio šavo kiškį, ir tai neažšavo. Prng), iš kēlio „nepakeiliui“ (Jis man iš kēlio. Kdn. Pamisljės, labai iš kēlio, ir nebeažėjės. Ds), iš priekio „iš anksto“ (Iš priekio moka. Sv), iš rūdenio „rūdenį“ (Šalnos iš rūdenio želmenis gadino. Jnš), iš sýkio „vienu kartu“ Šd, „pradžioje“ (Reikėjo iš sýkio taip sakyti. Llkž), iš tōlio „iš toli, iš tolo“ (Ar iš tōlio tas svečias? Grž. Ugnį iš tolio matyti. OsG. Ir atvažiavo iš tolio bernalis. RD 119), iš nejáčio „iš nejūcių“ (Užpuolė zuikelį iš nejáčio ir sudraskė. Užv), iš paskubio „iš greitujų, skubinant“ (Iš paskubio apsirkiko. ps.).

okamienas: iš didumōs „paviršutiniškai, šiek tiek“ (Visų obuolių nekrėsim, tik iš didumōs. Lš), iš galvōs „atmintinai“ (Ar visa knyga reikia iš galvōs mokėti? Ds. Jie tikt iš galvōs šventus mokinosi mokslus. Dn), iš mažienos „iš mažens“ (iš mažienos kojos prijunkę prie rugienos. Pls. Iš mažienos jau jo toks žugimimas (prigimtis, būdas). Rod), iš tiēsōs „iš tiesų, iš tikruju“ R 155, K (Iš tiesos bylau jumus. BP I 15. Iž tiēsōs gailėkitės, DP 12. Iž tiēsos numire. DP 459), iš paskōs (iš pāskos Kp) „jokandin, pāskui, užpakaly“ (Aš važiavau pirma, o jis iš paskōs. Ll. Iš paskōs sekė. Grž. Ir motina iš paskōs atėjo. Pc. Paveizėk, ben atvažiuoj kas iš paskōs. Lkv. — Ar dar toli iki Sabalio lentpiūvės? — paklausė Mykolas žmogų, kuris sušilęs ir susikūprinęs stūmė iš paskos pabėgių prikrautas vežėčias ir vis nuoksejо savo kuiną. VnlP 94. — Tui, tui! Uliū-liū-liū! — suklego vaikai, puldam iš paskos ir stengdamiesi pralenkti viens kitą. BltšR 186. Tik nebūt nuošaly, tik iš paskos nepasilikt! GGuzKlt 674), iš pažiūrōs „iš išvaizdos“ (Iš pažiūrōs gražus arklys. Llkž).

io kamienas: iš apačiōs „nuo žemės, iš žemai“ (Duok iš apačiōs, tai nereikia per pėdus lipt. Vad), „iš pačių darbo žmonių gelmių, iš placiųjų masių pusės“ (Vystyti savikritiką ir ypač kritiką iš apačios. tsp), iš po apačiōs „nuo žemės, iš žemai“ (Dabar kuliam iš po apačiōs (pačias javą apačias). Jnš), iš eilios „iš eilės, paeiliui“ rš, iš mažumenios „iš mažens“ TŽ VII 321, iš nežinios „iš nežinojimo“ XVI amž. rš, XIX amž. rš, iš prādžiōs „pradžioje, pirmiausia; iš karto“; iš prieščios „iš priekio, iš priešakio“ (Pirkia iš prieščios gražiai aptvarkyta. Knv), iš vālios Vs, Mrs, Vj, Ds „pamažu, iš lėto, palengva“ (Eik iš vālios, kad nepailstum. Alk. Jis viską iš vālios dirba. Lš. Akédamas arklių nevyk smarkiai, tegul eina iš valios. Kps. Iš vālios ark. Ud. Per tiltą reikia važiuoti iš vālios. Lp), „savo noru“ (Grīžčia, jau grīžčia atgal pas tévelį, kurio iš valios apleidau nameli. (d.) Plv).

é k a m i e n a s: iš atidės „atidžiai“ (Iš atidės pradėkit galvoti, ir matysit, kad taip yra. rš), iš mažatvės „iš mažens“ Grž, iš mažienėlės „t. p.“ J, iš mažentės „t. p.“ Ut, iš mažienėlės „t. p.“ (Iš mažienėlės jie taip vargiai užauginti. Brt), iš mažystės „t. p.“ Als, iš mažumėlės „t. p.“ (Iš mažumėlės be motinėlės papratus vargti didži vargelį. (d.) Ds), iš mažumės „t. p.“ Šd, Šlap, Srv, Kdn, Grž, Svn, Zž, Ktv, Mrs (Iš mažumės ji buvo gražesnė, dabar kažin ko suprastėjo. Slm), iš mažuntėlės „t. p.“ Prng, iš mažuntės „t. p.“ Vj, iš mažuomenės „t. p.“ Ds, iš mažuomės Grž (iš mažuomės Ad) „t. p.“, iš mažuominės „t. p.“ Dglš, iš mažuotės „t. p.“ (Jau jis iš mažuotės taip šneka (šveplas). Slk), iš pusės „pusiau vaisiai dalijanties“ Kp (Viskų dirbsime iš pusės. Kbr. Tada pelė su žvirbliu iš pusės kviečius séjo. (ps.) rš. Kad bus pinigai iš pusės, tai pasakysiu, kur yra padėti. Ml), iš teisybės „iš tiesų“ (— Tai jau iš teisybės — nešnekėtum, Palioni, kad taip nušneki! GGuzKlt 411), iš vālės „savo noru, savo valia“ ž., iš nevālės „ne savo noru, ne savo valia“ ib.

i k a m i e n a s: iš akiës „nelabai taikant, apytikriai“ (Iš akiës šau-na. Grž. I kojų pažiūréjo ir iš akies pasiuvo kurpeles. Tvrč), iš arties (: ařtis, -ies K) „iš arti, iš arto“, iš ausiës „be gaidų, iš klausos“ (Gieda iš ausiës. Jb), iš daliës „ne visai pilnai“ (Tatai parodo iš daliës ir duotieji pavyzdžiai. Jb. Iš daliës teisybė, iš daliës ne. Grg. Jie iš daliës būrai, iš daliës žvejai. K II 226. Na, ir aš iš daliës, su rezervais, su jumis sutinku. VnLP 212. Dabar gi tą kančią iš daliës jis patyrė pats. ib 358), iš pat mažinties „iš pat mažens“ Slk, iš mažuntiës „iš mažens“ Lkm, Tvr, iš peties „smarkiai, uoliai“ (Rugius visi sustoję iš petiës kerta. Grž. Cukrinių runkelių augintojai pasidarbavo iš peties. tsp. Tad nors pašnibždom, bet liejo tulžį iš peties ir atkišę delnų tikrino, ar ne į kerdžiaus pusę neša vėjas. BltšR 49), iš šaliës „iš pašalio, iš šono, iš kitų“ (Juk girdam iš šaliës, kad visi iš ano juokiasi. Slnt. Taip atrodė tik žiūrint iš šalies. VnLP 23), „iš šalį, į šoną“ (Kliša karvė — iš šalies kojų met. ž.), iš pašaliës „iš šono, iš pašalio, netiesiai“ (Iš pašaliës šneka. Lp. Iš pašaliës žiūrėti. Gs).

u k a m i e n a s: iš vidaūs „viduje, iš vidinės pusės“ (Dar klaikiau atrodė tie dideli pastatai iš vidas. VnLP 6. Kai kvėpavo, regėjos, kad įkaitinta geležimi degina jam krūtinę iš vidas. ib 393), iš viršaūs „iš-orėje, iš aukštai“ (Dantis buvo kiauras iš viršaus. Llkž. Iš viršaus žem-siurbės nedidukės, lyg plunksnų déžutės. rš), iš paskaus „užpakalyje, pāskui, įkandin“ (Vilkos iš paskaus kaip uodega. Zg).

P r i e b a l s i n i s k a m i e n a s: iš mažeñs „iš mažų dienų“ (Jau jis iš mažens buvo toks priešgina. Jrk. Toks jis ir iš mažens buvo. Jb. Iš mažeñs ji tokia perdziūvus. Jrb. Iš mažens jau man išraše žaibai širdy skausmus. LGR I 137), iš mažumens „t. p.“ (Iš mažumens buvo lepinami. Lnkv).

Savaime aišku, kad ne visos duotosios prielinksnio iš ir daiktavar-džio kilmininko konstrukcijos yra vienodu laipsniu suprieviemsjusios. Jų suprieviemsjimo laipsnį ypač sunku nustatyti todėl, kad beveik visių tų konstrukcijų pagrindinio dėmens — daiktavardžio (išskyrus gal tiktais

iš paskōs, iš pašaliēs, iš paskaus, iš mažeñs) vartojami ir visi kiti linksniai, tiesa, ne su vienodu intensyvumu. Be to, daugumą tų pagrindinių dėmenų slegia bent dalelė objektinės reikšmės, kuri taip būdinga kilmininkui ir kuri kaip tik sulaiko jį nuo prieveiksmėjimo. Tačiau aplinkybinė funkcija ir pagrindinio dėmens jau anksčiau minėtieji leksinės reikšmės ypatumai, juo reiškiamos sąvokos glaudus ryšys su apibendrintomis būdo, laiko ir vietas-erdvės reikšmėmis blukina kilmininko objektinę reikšmę ir lenkia jį šiuo atveju kartu su prielinksniu į prieveiksmio kategoriją. Dažniausios šitaip kilusių prieveiksmių reikšmės yra laiko, vietas-erdvės ir būdo. Kitų reikšmių (pvz.: priežasties, tikslo) beveik nėra.

Analoginių darinių čia taip pat beveik nepasitaiko. Vadinasi, duotieji pavyzdžiai — tai vis tiesiogiai sustabarėjusios ar stabarėjančios prielinksnio *iš* ir daiktavardžio kilmininko konstrukcijos.

Jeigu šalia įprasčiausio prieveiksmio *iš mažeñs* (bent mano turimais duomenimis) kalboje vartojama daugiau kaip 20 tos pačios šaknies variantų ta pačia ar kiek kitokia reikšme, tai toji aplinkybė paaiškinama ne tik tarminių susiskaidymu, bet dažnai ir kalbos stiliaus, jos ritmo sumetimais (plg. emocinę kalbą, dainų kalbą ir emocionaliai nenuspalvintą kalbą).

b) Prielinksnis *iš* ir būdvardžio kilmininkas

a k a m i e n a s: *iš añksto „pirma laiko, anksčiau“ Krtn, Dkš (Iš añksto nieko nežinau. Ds. Aš tau pranešiu iš añksto. Dkš. Būčiau iš añksto žinojës, kad būčiau buvës laukiamas. Šd. Jis iš anksto sumokéjo už visq ménési. GGuzKlt 661. Skubéjo apsipirkti iš anksto. VnLP 142), iš áukšto „išdidžiai, paniekinamai“ (Buožé žiuria į valstietj iš áukšto. Jrb. Dél ko iki šiol žiüréjai ant mūsų triūso iš aukšto? Kd), „pirma laiko, anksčiau“ Jb, Skr, iš ařto „iš arti, iš čia pat“ Š, Pl, iš dýko „neturint ką veikti“ Ds (Iš dýko vaikai nebežino ko daryt. Slm), iš jáuno „nuo jaunų dienų“ (Iš jáuno to nedariau. Ldv), ne iš gëro „bütinai, verkiant prireikus“ (Ne iš gero tą dantj ištrauké. Pc. Žinoma, kad ne iš gero taip daré. Jb), iš leñgvo (iž leñgvo DP 254) „palengva“ Er, Rgv, Sd, Lp, SD 272 (Iš leñgvo ir nueisim, kol sutems. Šlap. Abidvi iš leñgvo ir atneštè. Pl. Eik iš leñgvo ir nepailsi. Kps. Jie dirba iš lengvo. Jb), iš lëno „létai pamažu“ Grž, Ps (Iš lëno pučiant, (švilpa) išduoda drūta balsq. LT II 107), iš lëto „t. p.“ DŽ (Jis šneka iš lëto, Jb. Pakilo nuo stalo iš lëto. rš. Iš lëto taré žodj po žodžio. GGuzKlt 383. Jos iš lëto éjo susiglaudusios. ib 161), iš lietuviško „vartojant naujus žodžius, netarmiškai“ (Jis iš lietuviško kalba. Vb), iš mäzo „iš mažų dienų“ (Tingéjo mokytis iš mažo. Pc. Iš mäzo buvau pasiligojës. Ll. Ir vaikus... į karčiamą velka, kad ir juos tuojaus iš mažo surbt pamokintų. Dn), iš pilno „pilnai, visiškai“ (Atiduok, kas jam priklauso, iš tikro ir iš pilno. Gs), iš résvo „létai“ (Dirba ana sau iš résvo, nesiskubindama. Ktk), iš rëto „negreitai, netankiai, iš lëto, nesparčiai, palengva“ Mrk, Krtv, Skp, Slm (*Müs tévas visada iš rëto klega (kalba)*). Knv. Jis taip iš rëto kalba, nesku-*

bina. Jnšk. *Iš rēto eina, valgo ib. Kam taip iš rēto dirbi?* Ut. *Mūsų dėdokas dar vaikšto, bet labai iš rēto.* Šš. *Pradėjo kalbėti Kauno atstovas, iš reto dėstydamas žodžius.* G.GuzKlt 312), iš rēto „t. p.“ Š, iš sēno „nuo seniai“ (*Jis jau iš seno čia gyvena. Btr. Sventarečio dvaras iš seno bylinėjos su valstiečiais dėl bendrų ganyklų — servitutę.* Vnlp 15. *Si klampi ir nejauki vieta žmonių buvo iš seno vengiamą.* GGuzKlt 87. *Veislė ta pikta — iš seno Tik plėsimais ir gyvena.* LGR II 58), iš tieso „iš tiesų“ R 354, iš tykeliuko „iš lengvo, tylutėliai, pamažėliais“ (*Iš tykeliuko eina. Ds*), iš tykiuko „t. p.“ TDr IV 226, iš týko „t. p.“ Glv, Šd, Kps, Ds, Vj (*Nepavargau, matai, éjau iš týko. Ktk. Iš týko, iš týko šnekéjo, é paskui kad ̄isismagino.* Sv. *Tik ką žymu — iš týko vanduo teka.* Ds. *Eisiu iš týko, tai nepavargsiu.* Lkm. *Teip iš týko upé bėga, kad, sakysi, stovi.* Trgn. *Tavo uošvis vi-suomet iš týko važiuoja.* Bgs. *Iš tyko, ma sūneli!* On), iš tikro „tikrai, iš tiesų“ Krtn, Lkv, Šd (*Ar iš tikro sakai?* Ds. *Pataisys kelj iš tikro.* Slnt), iš týlo „tyliai, tykiai“ Šd, iš tytólo (iš týtólo Nč) „iš tolo“ (*Iš tytólo nesduoda nei kalbét.* Vlk. *Vengias mane dař iš týtólo sustikt.* Nč), iš tolimo „t. p.“ (*Oi ir atjojo iš tolimo bernelis, pradėj viliotie iš tévulio dukrelę.* Lp), iš tolo „iš toli“ Krtn, Ps, Ds, Lš, Dkš (*Prietemoj žiburiai iš tolo matyti.* Vrb. — *Ar iš tolo? — Iš atolo, dobilo sūnus.* Srv. *Anas man giminé iš tolo.* Švnč. *Ar iš tolo kilimo tamstelė?* Kv. *I kursus ir iš tolo yra privažiavusių.* Jnšk), „užuolankomis, atsargiai“ (*Iš tolo kalbu, lanks-mą darau.* R 47. *Kalbą jis pradeda iš tolo, girdi, atvykę žaselių deréti.* Up. *Kiti tai nebijdavo pasimokyti rašto pas Didžkų, o jau Stočkai, tai tik iš tolo vis, iš tolo...* GGuzKlt 387. *Pradék iš tolo: pirma pasiskusk savo senatve, negalavimu.* Vnlp 316), „jokiu būdu, visai“ Alv (*Iš iš tolo nenori kumelingos kumelės.* Alv), „labai“ (*Jau jie iš tolo manęs bijo.* Skr), né (nei, anei) iš tolo „jokiu būdu, visai“ (*Neišvažiuosi né iš tolo su tokiu vežimu.* Sts. *Rugią daga šįmet nei iš tolo nebus tokia.* prš. *Anei iš tolo nieko nebus* (nesutinku). Rs), iš úmo „ūmiai, staiga“ (*Jeigu iš úmo griebtų katė ežiuką už snukio, tai gal paimtų.* Pc. *Kelkitės visi iš úmo.* Str), iš netolo „iš netoli“ (— *Ar iš tolo? — Iš netolo, čia pat už ežero.* Lnk), iš paleñgvo „palengva, pamažu“ Ps, R, Ndž (*Mes tekini bē-gom, o jūs iš palengvo éjot.* Skr. *Teip ir susitvarkém iš paleñgvo.* Škn. *Pagilinti armenij tegalima per kiek metų, iš palengvo, kad neišsiverstų molis.* Kl. *Sujudėjo iš palengvo Prie krantinės juodi laivai.* VnclR 131), iš palēno „t. p.“ Grž, iš pamažo „iš pamaži“ (*Iš pamažo visų pirmu émē-me kalbéti.* rš), iš paniūro „iš paniurų“ rš, iš patýko „patyliai“ (*Iš patýko prislinko.* Gl. *Eik iš patýko, kad jo nepritudintai.* Lš. *Jis labai iš pa-týko kalba.* ib), iš patōlo (iš patólo) „iš tolo; užuolankom, atsargiai; iš pasalų“ (*Ziūro taip iš patólo in mane.* Lp. *Tu stačiai neklausk, bet iš patólo — ir sužinok, kur jis gyvena.* Dkš. *Mane šunes užpuolė iš patólo.* Klvr).

ia k am i e n a s: iš didžio „su pasididžiavimu, išdidžiai“ Jrb. (*Iš didžio žiūri į savo buvusius draugus.* Šš. *Jis visada iš didžio eina.* Alk), „paviršutiniškai, šiek tiek“ (*Tik iš didžio kopūstų lapus aplaužk.* Knv), iš lengvėlio „iš lengvo, pamažu“ (*Iš lengvėlio rašyk, kad nesuteptum.*

Slm. *Piaunam sau iš lengvėlio*. Sld), iš naujo (iž naujo DP 161) „vėl, naujai, pakartotinai“ (Iš naujo padirbtum, tai užvis būtų geriau. Trgn. Vis dėlto gal galima būtų persvarstyti iš naujo? VnLP 20), iš tykėlėlio „tylutieliai, pamažu“ Grv, iš tykėlio „t. p.“ (Eikit iš tykėlio, kad vaikas nenubust. Ds. Iš tykėlio, iš tykėlio, kad neužgirstų. ib. Iš tykėlio sau ir nuveisi, niekas gi nevaro. Skdt. Vaikščiojo našlelė pamaželiu, budino vaikelius iš tykėlio. LTR, Brš), iš tolėlio „jokiu būdu, nieku gyvu“ (Norėjau nuspirkt, ale jis iš tolėlio neparduoda, ir gana. Vlk), iš paskutinio „iš visų jėgų, kiek galėdamas“ (Iš paskutinio storojas, kad jam pamačyt. Skd).

o k a m i e n a s: iš greitōs „greitai, skubėdamas“ (Iš greitōs dirbau. Lkv), iš skersos „skersom“ (Bet ir senis raktininkas kažin ko iš skersos žiūréjo. LzP. O ir Stasiukas Milašiukas iš skersos į mane paveizėjo, ir jam tinku. ŽR I 33), iš tikros „iš tikruju“ (Dėl manęs žinokis, o iš tikros ant senatvés žiūrék. ŽR I 171), iš paskutinōs „iš paskutinių, iš visų jėgų“ (Darysiu iš paskutinōs, kad tik iš skolų išbrisčiau. Gs. Ji ginasi iš paskutinos. Jb).

io k a m i e n a s: iš naujōs „iš naujo“ (Pradékim iš naujōs. Skd), iš vakarykščios „iš vakar dienos“ (Kailiniai tebéra šlapiai iš vakarykščios. Pc), iš paskuojos „iš paskos“ (Kranklys vis barasi, vis plumpsi, atsilikęs iš paskuojos. rš).

é k a m i e n a s: iš dešinēs, iš kairēs (sc pusės) (Aš sésiu iš dešinēs, o tu iš kairēs. Jnšk), iš paskutinēs Llkž (iš paskutinēs) „iš visų jėgų“ (Jis mokosi vaikas iš paskutinēs. Kair. Visas svietas kruta iš paskutinēs, o jūs po turgus valkiosité. ŽR I 88).

l v a r d ž i u o t i n i a i b ū d v a r d ž i a i: iš gyvosios „rimtai, kruopščiai“ (Ne apyčiupai, ale iš gyvosios ieško, kas kaltas. J), iš greitosios „skubėdamas, skubant“ (Iš greitosios ir duris užmiršau uždaryt. Slm. Iš greitosios ir pírštines užmiršo. Sdk. Lékiau iš greitosios ir užmiršau. Lk), iš grynoj „tikrai, teisingai“ (Jis viską iš grynosios papasaikojo. Skr), iš retosios „iš lėto“ (Kitas, ir iš retosios dirbdamas, visa ką pasdirba. Trgn), iš smagiosios „smagiai greitai“ (Kaip iš smagiosios bėgo ir susdaužė. Ds), iš ščirōsios sl. „iš visų jėgų“ (Iš ščirōsios dirbam. Pg), iš pastarosios „iš paskutinių, iš visų jėgų, kiek begalėdamas“ rš, iš paskutiniōs „t. p.“ (Dirba iš paskutiniōs. Lkv. Tėvas smaugias galaujas iš paskutiniōs. Rs), iš paskutinōs „t. p.“ (Iš paskutinōs daro, kad tik įtiktų. Gs).

Duotieji pavyzdžiai rodo, kad prielinksnio iš ir būdvardžio kilmininko konstrukcijos daugiausia prieveiksmėja, vartojamos būdo aplinkybės reikšme. Vadinas, suprieveiksmėjusių šių konstrukcijų tarpe daugiausia turime būdo prieveiksmių, žymiai mažiau — vietos ir laiko. Kitų aplinkybių reikšmėmis vartojamos, šios konstrukcijos visai nelinkusios prieveiksmėti.

Šio tipo prieveiksmiams būdinga tai, kad būdvardiniai jų dėmenys kartu yra šiek tiek sudaiktavardėję. Tasai būdvardinių dėmenų daiktavardėjimas, matyt, vyksta kartu su jų prieveiksmėjimo procesu, kuris

pasirodo gyvesnis ir nustelbia ne tik prasidėjusį jų daiktavardėjimą, bet nublukina ir pačią būdvardinę reikšmę. Tokiu būdu visa konstrukcija suprievioksmėja. Reikia pasakyti, kad šių konstrukcijų suprievioksmėjimas dažnai yra didesnio laipsnio, ryškesnis, negu prielinksnio iš ir daiktavardžio kilmininko konstrukcijų.

c) Prielinksnis iš ir skaitvardžio, įvardžio ar dalyvio kilmininkas

Šios sudėties suprievioksmėjusių konstrukcijų labai maža turime. Antraisiais dėmenimis čia dažniau eina tik skaitvardžių vienas, pirmas, įvardžio višas, -à kilmininkai, sangrąžinio įvardžio forma savęs ir retkarčiais vieno kito sudaiktavardėjusio dalyvio kilmininkas, pvz.: iš vieno „kartu, drauge“ (*Tik reikia dirbti, visiems eti iš vieno*. Jb. *Mes daug galėtume nuveikt iš vieno*. Kd.), „ištisai, nuolatos, be perstojo“ (*Patrankos iš vieno šveičia*. Alv. *Tenai jau iš vieno — ir gula ir kelia jis tenai*. Jnšk. *Iš vieno rėkia ir rėkia*. Lš. *Iš vieno tik kuliam ir kuliam*. Lp. *Iš vieno apsiniaukę — lis*. Ęr), iš pirmo „pirma, pradžioje“ NdZ, iš viso „viso labo“ (*Nebesuskaitau, kiek čia tų vaikų iš viso*. Vb. *Kiek iš viso medžių nupiovė?* Ds. *Iš viso tikt vos gals tvoros pasiliekti*. Dn. *Jis stebėjosi, kad ir iš viso nedaug prisirinko, ir salė buvo toli gražu nepilna*. VnLP 145), „visai“ (*Ar iš viso ataduodi?* Trgn. *Nesiūlyk man, nenoriu:* aš iš viso pomidorų nevalgau. Kps. Aš iš viso nežinau. Ds), „apskritai“ (*Aš iš viso nelabai mokėjau pasakų*. Dglš), iš visos „visai dienai“ (*Išgintus bandą iš visos, praalkstas*. Šts)³, iš savęs „savaime, pats“ (*Tai iš savęs auga*. KB I 48. *Iš savęs išmoko*. Llkž), iš neviltosios „nesitikėtai“ (*Kad ir parašau, tai ben kelintuose metuose, visai iš neviltosios*. Bg), iš déto „čia pat“ (*Gali girdėt kaip iš déto*. Prk).

Kai kurių čia minėtųjų prielinksnio iš ir kilmininko konstrukcijų kartais nutrupa galūnė, tokiu būdu atsiranda nutrupėlių lyčių, kurios pasižymi didžiausiu adverbialumo laipsniu iš visų prielinksnio iš ir kilmininko suprievioksmėjusių konstrukcijų, nes čia ne tik išblukusi pati linksnio reikšmė, bet dar nukritęs ir formalinis jos rodiklis — galūnė. Dėl galūnės nutrupėjimo prielinksnis iš dažniausiai linkęs susilieti su pagrindiniu dėmeniu. Grafiškai mes tatai pažymime, rašydami tokius nutrupėjusius prieveiksnius vienu žodžiu, ypač tais atvejais, kai tie pagrindiniai dėmenys, būdami nutrupėję, be prielinksnių kalboje nevartojami⁴, pvz.: *iškārt*< iš karto (*Jis iškārt tris antis nuémé* (nušovė). Lš), *išsýk*< iš sýkio (*Išsýk pataiké*. Dkš), *išvidur*< iš vidurio (*Buvo... padalytas ir išblaškytas išvidur* (iš vidaus). brš), *išpalengvél*< iš palengvėlio (*Padės mums išpalengvél išpirkti*. rš), *išpaviřš*< iš paviřšiaus

³ Kartais prielinksnis iš visai susilieja su kitu prielinksniu ir pagrindiniu išlaikytos galūnės įvardiniu dėmeniu, plg.: *neišbeniēko „nelengva“* (*Regis, kas čia, o dėlto geras gréblys neišbeniēko padirbtī*. Trgn.)

⁴ Tiesą sakant, kokio griežto nuoseklumo šiuo atveju lietuvių kalbos rašyboje nėra pasiekta.

„paviršutiniškai, prastai“ (*Darbą išpaviš atliko. Llkž*), *išvien* < iš vieno (*Lietuvos darbininkai éjo išvien su bolševikų partija. tsp. Jis išvien dirba ir dirba. Snt. Bruknés išvien raudonuoja. Skr*).

Kaip jau minėta, su kitais prielinksniuose kilmininkas prieveiksmėja daug rečiau.

añt : *ant galo „pagaliau“ Rgv, Šd* (plg. frazeologinj junginj *ant galo pagalës „t. p.“: Ant galo pagalës jie pripažino, kad mano teisybë. Pc*), *ant bûrio „tarpais“* (*Ant bûrio man šilta pasidaro, ant bûrio šalta. Šd*), *ant ãbejos „svyruojant, svyruodamas“* (*Dirbsiu ir tiek ant ãbejos. Grž*), *ant nûomonës „kaip išmanai, numanai“* (*Eik ant nûomonës ir rasi. Erž*), *ant lygasties „lygiosiomis“* (*Pasidalinom ant lygasties — nebus skriau-dos nei vienam, nei kitam. Ktk*), *ant greito „greitomis“* (*Padaryk ką ant greito užkast. Vs*), *ant greitos „t. p.“* (*Ant greitos gana guviai pa-siuvau. J*), *ant roplos „ropломis“* (*Jonas ant roplos beveizint smunka po-lova. ŽR I 333*), *ant tuščios „nieko nevalgius“* (*Per kiaurą naktaite ant tuščios. ib 265*), *ant greitōsios „greitujų, greitomis“* (*Lkm, Rgv (Kur čia ant greitōsios tą vandenį išpilt? Pc)*), *ant smagiosios „labai garsiai“* (*Kai suriks ant smagiosios, tai tik neparvirtau — taip persgandau. Ds*), *ant skardžiōsios „t. p.“* (*Nešūkauk ant skardžiōsios — visi jau miega. Dbk*), *ant vieno „nieko nežiūrint“* rš. Plg. nutrupėjusj prieveiksmij *antvien „t. p.“* (*Tai drąsuolis — antvien eina. Gs. Kai įpyksta jis, tai jau antvien eina. Brt*)⁵.

Reikia pastebeti, kad tik ką paminėtujų prieveiksmių vartosena literatūrinéje kalboje néra intensyvi. Jie daugiau vartoja liaudies šnekamojoje kalboje. Kai kuriais atvejais lietuviškiems šio tipo prieveiksmiams lengva rasti atitikmenę slavų kalbose (plg. ru. *наконечн ant galo, на-touçak ant tuščiōs, наскоро ant greitōs*), ir todėl visiškai galimas daiktas, kad kai kurių šio tipo prieveiksmių atsiradimą lietuvių kalboje bus lėmusi slavų kalbų įtaka.

bè: be galo „neapsakomai, nepaprastai, labai“ (*Lietuvių tauta be galo dékinga Komunistų partijai už naują, šviesų gyvenimą. tsp*), *be galo ir be krašto „t. p.“* (*Ji žino, po širdim nauja gyvybė brësta — Lai-minga ji be galo ir be krašto. TTSon 29*), *be galo, be krašto „t. p.“* (*Be galo, be krašto daug turtų suskrovė. Bien*), *be laiko „per anksti, laikui neatėjus, iš anksto“* (*Be laiko mirė, be laiko rugius suvežė. Jb. Be laiko strypinių neišlaidyk* (iš anksto nesididžiuok). VP 9. *Šiandien tai be laiko sutems. Pc*), *be reikalo „nesant reikalo“* (*Be reikalo taip greitai émē pakuotis. VnLP 430. Gerai, kad jam neužminė be reikalo. Jnšk. Nebereika-lo ši vieta vadinas Pervalka. rš. Bet plg. ir tokj pasakymą: Be reikalo mes nepardavém tos karvës (vadinasi, reikėjo, derėjo parduoti ją) Grg*), *be stabo „nepaliaujamai, be perstogës, išvien“* (*Be stabo lyja. Rm*), *be pérstojo „t. p.“* (*Llkž, Ktk, be pérstolio „t. p.“* (*Be pérstolio dirba. Grž*), *be pértrükio „t. p.“* (*Be pértrükio lyja. Llkž*). Plg. *benedaūgio „beveik,*

⁵ Rytų aukštaičių tarmëse literatūrinës kalbos prielinksnio *añt* vietoje yra *iñ*, kitur — *añ*.

art“ (*Arti, benedaūgio trys mylios*. Rdm), *be dienos „labai anksti“* (*Paskélė be dienos*. OG 434), *be reikōs „nesant reikalo“* (*Be reikōs širdijatés (pykstatés)*. Bien), *be atvango „nepaliaujamai, išvien“* (*Jis dirba be atvango*. Jb), *be žinios „labai“* (*Per kiek metų priviso tū kiaulių be žinios daug*. D), *be paliovos „nepaliaujamai, išvien“* (*Dangus užgriozdintas storais debesimis, be paliovos varvinančiais ledinių lietu*. BltŠR 29), *be pérstojo „t. p.“* (*Kada gi bus galas tam lietui — lyja ir lyja be pérstojo*. Ktk. Cia pat plg. žemaičių *ba parstojōs „t. p.“* Lkv), *be pérstogės „t. p.“* (*Lyja be perstogės*. Llkž), *be skaičiaus „labai“* (*Be skaičiaus daug buvo žmonių*. Rm), *be skyriaus „neskiriant, neskirdamas“* BsP II 26, *be vieno, be vienojo „ištisai“* (*Lapė išpiovė žąsyčius be vieno*. Grg. Igulė (igula) *dajutusi mažą galę neprieteliaus teesant, užpuolusi be vienojo nukavo*. D).

ik(i): ik valios „užtenkamai, gana“ (*Ir jam gana, ir tévam ik valios*. VnLP 31. *Kartą taip ir rado Pranciškų negyvą, iki valios prisišutinusį pirtyje*. CvR VI 31), *iki valēs „t. p.“* (*Sieno prisišienaujam iki valēs*. Rm).

lig(i): lig laiko „laikinai, neilgai“ (*Lig laiko tu čia taip dūksti*. Ds. Lig laiko puodas vandenį neša. Vg), *ligi nāgo „ištisai“* (*Sušlapau ligi nago*. Llkž), *ligi valios „užtenkamai, gana“* (*Ligi valios prisiklausé*. rš. *Dabar tai jau ligi valios prisipirkau duonos*. Grž), *lig senės „lig senatvės“* (*Nuog mažens mokinias ir mokinias lig senės*. Pls), *lig valēs „užtenkamai, gana“* StrR 105, *ligi paskutinio „ištisai“* rš.

nuō: nuo dákto „ištisai; nuolat; iš eilės“ (*Kaip tik žmogus nuo daikto bamba, niekas ano plepalio ir neklauso*. Užv. Šią naktį nuo dákto tris sykius girdėjau perkūnų trenkiant. Plt. Višta ded dvi dieni nuo dákto. Šts. Nuo dákto imk, neskyriok. Slnt. *Malką imkite nuo dákto, nelipkit ant viršaus*. Prk. *Kask. bulves nuo dákto, nebégio!* Šts. *Eina ir eina žmonės nuo dákto*. Vvr. Vieškelis apsodintas gluosniais nuo dákto. Jnšk. *Ne nuo dákto turime dieną, ne nuo dákto teipogi ir naktį*. brš), *nuo tólo „iš tolo“* (*Nuo tolo rugiai balti*. Lnkv. *Jau nuo tólo vaikas išbėgo pastikt tévo*. Ds. *Nuo tolo žiūri, kaip gardžiai valgo, ir seiles varvina*. Grž), *nuo tamsōs „anksti“* (*Nuo tamsōs atsikéliau*. Llkž), *nuo vietos „ištisai, paeiliui“* (*Tris dienas nuo vietos švēsdavo*. Kdn), *nuo mažumės „nuo mažens“* Plk, *nuo jaunumės „nuo jaunu dienų“* Bsg, *nuo jaunumėlės „t. p.“* Gs, *nuo maženėlės* (*Nuo maženėlės be motinėlės*. Alk. *Dirbau nuo maženėlės, nuo jaunumėlės*. Gs), *nuo mažumės „nuo mažų dienų“* Vs, Srv, Slap, Alv, Ig, *nuo mažiuomenės „t. p.“* Ad, Švnč, *nuo mažuomės „t. p.“* Ps, *nuo akiës „iš akiës, apytikriai“* Llkž, *nuo mažuntiës „nuo mažų dienų“* Aln, *nuo arto (: ařtas, -à) „iš netoli“* (*Iš tolo ir nuo arto keliauja*. brš), *nuo rēto „iš rēto“* (*Kalba labai nuo rēto*. Lg), *nuo seno „nuo seniai“* rš, *nuo māžo „iš mažens“* (*Mūsų vaikai nuo māžo prie darbo pripratę*. Ll).

pō: po laiko „per vélai“ Llkž (*Jau po laiko — iš numirusių nebe-prikelsi*. Plt. *Po laiko grybai rauti, kad nebedygsta*. Dr). Plg. *nepoilgo Kt, nepoilgio rš, Ndž „netrukus, tuoju, greitu laiku“*.

*priē: prie dāikto „vienoje vietoje, kartu“ (Siemet daržus turēsim
prie dāikto. Slap. Dirbķim visi prie daīkto, ir gana. Skr).*

*ūž: už šviesōs „su šviesa, dar nesutemus“ (Dar kur už šviesōs me-
tēm arē. Knv. Už šviesōs iš medžio (iš miško) neparveši daītēs nei vieno
pagalio. ib). Plg. neužilgo „netrukus“ Dkš, Pc (Neužilgo atējo ir žuvu-
siojo tēvai. VnLP 276).*

Aišku, kad ir čia suminētuju prielinksnių ir kilmininko konstrukcijos nēra vienodu laipsniu ir ryškumu sustabarējusios ir suprievioksmējusios. Jū stabarējimo ir prieveiksmējimo svarbiausiaja priežastimi taip pat reikia laikyti pačią aplinkybinę vartoseną. Bet mes kalboje turime daugybę kitų prielinksnio ir kilmininko konstrukcijų, einančių sakinyje vienos, laiko, būdo, priežasties ir kitomis aplinkybėmis (plg. *ant stógo, iš nusiminimo, iš širdiēs, iš džiaūgsmo, be triūkšmo, iki naktiēs, iki pavasario, nuo kálno, po valandōs, prie viēškelio* ir t. t.), tačiau jos nerodo polinkio stabarēti ir prieveiksmēti. Daiktavardinius jū dēmenis suvokiamė kaip aiškiausius kilmininkus, šalia kurių gali būti vartojami įvairūs pažyminiai, nekeisdami to pagrindinio dēmens leksinės reikšmės, tik dar labiau sustiprindami, pabrēždami pačią gramatinę linksnio reikšmę (plg. *ant skardinio stógo, iš didelio nusiminimo, iš visōs širdiēs* ir t. t.). Vadinasi, vien aplinkybinė funkcija dar nepaverčia visų prielinksnių konstrukcijų prieveiksmiais. Šių konstrukcijų stabarējimui, prieveiksmējimui didelę reikšmę turi, kaip tatai jau buvo minėta, jū pagrindinio dēmens leksinė reikšmė: didesnis jos bendrumas, atitrauktumas ar kartais ir metaforiškumas lengvina ir greitina patį prieveiksmējimo procesą. Cia dar reikia iškelti ir patį prielinksnių konstrukcijos vartosenos intensyvumą, kuris irgi turi reikšmę prieveiksmējimo procese. Kai kurių aukščiau duotujų suprievioksmējusių ar prieveiksmējančių prielinksnių konstrukcijų antrieji dēmenys — kilmininkai kalboje intensyviausiai ir vartojami. Imkime prieveiksmius iš *mažeñs, nuo mažeñs, iš mažuntiēs, nuo mažuntiēs* ir visus kitus jū variantus. Visoje jū įvairybėje išsiskiria nemaža tokijų prieveiksmių, kurių antrieji dēmenys kalboje žinomi tik sustabarējusia kilmininko forma. Pavyzdžiui, kalboje nebeturime formos **mažuo*. Jos tiktais kilmininkas *mažeñs* teišliko, ne vienas, o junginyje *iš mažeñs*. Ir kitų to prieveiksmio gausių variantų antrieji dēmenys intensyviausiai tevartojojami kilmininko forma (kartu su prielinksniais *iš, nuo*). Taigi prielinksnių konstrukcijos vartosenos intensyvumas sukelia ir pagreitina jos stabarējimą, o kartu ir prieveiksmējimą. Šitaip prieveiksmējančioje konstrukcijoje vyksta semantinis pakitimas, ji savotiškai leksikalizuojasi, gauna tarsi vieno žodžio reikšmę. Iš čia aiškėja, kodėl visiškai suprievioksmējusioje prielinksnių konstrukcijoje tarp prielinksnio ir kilmininko negalima pavartoti jokio pažyminio, nepažeidus, nepakeitus prieveiksmio reikšmės. Kai prielinksnių konstrukcija dar nēra visiškai suprievioksmējusi, pažyminys kartais įmanomas ir vartojamas, bet ribotai. Pavyzdžiui, galētume sakyti ir sakome: *be jókio reikalo, be jokiōs reikōs, be jokiōs pérstogēs*, arba kartais įspraudžiame dalelytę pāt: *nuo pāt mažumēlēs, nuo pāt jaunumēs, nuo pāt mažumēs*. Tačiau

aiškiai matome, kad pažyminių vartosena čia jau labai ribota. O tai rodo tų konstrukcijų stabarėjimą.

Kadangi prielinksnių konstrukcijų (kaip ir linksninių) stabarėjimo, prieveiksmėjimo procesas vyksta nuolat ir trunka labai ilgą laiką pačioje gyvojoje šnekamojoje kalboje, tai mums tiesiog neįmanoma užčiuopti ir datuoti tuos momentus, nuo kada būtent konkretiai kuris linksnis su prielinksniu suprievieiksmėja. Stebėdami dabartinę kalbą ir palyginti neseną, keleto šimtmečių tradiciją turinčią raštų kalbą, mes tegalime išvadas daryti iš pačių konkretių kalbos faktų — iš pačių prieveiksmėjimo rezultatų. Savaime aišku, kad, stebint ir tiriant patį prielinksnių (kaip ir visų linksninių) konstrukcijų prieveiksmėjimo procesą, visuomet susiduriama su pereinamais atvejais, kuriuos atriboti nuo visiško suprievieiksmėjimo atvejų dažnai tiesiog neįmanoma. Todėl ir čia iki šiol duotųjų pavyzdžių tarpe tokį pereinamą atvejų, be abejonės, yra.

Minėtujų prielinksnių konstrukcijų suprievieiksmėjimą ar bent jų prieveiksmėjimą patvirtina ir tas faktas, kad jų antrųjų dėmenų kartais nutrupa galūnė, nepakeisdama, kaip jau minėta, prieveiksmio reikšmės, plg. *begál<begālo<be gālo, bereik<bereikōs<be reikōs* arba *bereikal<bereikalo<be reikalo*.

Zinoma, vien trumpintinių lyčių buvimas šalia minėtujų konstrukcijų dar negalėtų parodyti jų prieveiksmišumo, nes gali nutrupėti ir sulig tuo nutrupėjimu tiesiog pereiti į prieveiksmį ir šiaipjau paprasti, ne suprievieiksmėję prielinksnio ir kilmininko junginiai, plg. *nuopavāsar<nuo pavāsario, nuotolaik<nuo to laiko, ik(i)tōlaik<ik(i)tō laiko, ikšiōlaik<<ik šiō laiko*. Vadinasi, lietuvių kalboje nutrupėję šio tipo prieveiksmiai kyla dvieim būdais: a) nutrupant jau suprievieiksmėjusių ar prieveiksmėjančių prielinksnių konstrukcijų pagrindinių dėmenų galūnėms ir b) nukrintant iki tol dar nesuprievieiksmėjusių prielinksnių konstrukcijų (kartais turinčių net pažyminių) pagrindinio dėmens galūnei.

Kad būtų ryškesnis kilmininko prieveiksmėjimo vaizdas dabartinėje lietuvių kalboje, reikia iškelti ir tai, kad šis linksnis labai dažnai eina suprievieiksmėjusių frazeologinių junginių dėmeniu. Pirmiausia minėtiniai tokie tų junginių, kuriuos sudaro daiktavardžio vardininkas, kuris nors prielinksnis ir to paties daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *dienā iš dienōs „kasdien, nuolat, tolydžio“ (Tarybinė liaudis diena iš dienos mūsų valstybę, taikos tvirtovę, daro dar galingesnę. tsp. Dienā iš dienōs oras jau šiltesnis. Ds), grádas iš grádo „ištisai, visi grūdai“ (Dygsta kopūstai grádas iš grádo. Sts), kažtas iš kažto „kartkarčiais“ (Kažtas iš kažto pašerei, ir teenie sau. Užv), rankà iš rañkos „atsiskaitytinai, iš karto sumokant pinigus“ Gs, rýtas iš rýto „kas rytas“ Llkž, dienà nuo dienōs „kasdien“ rš, gālas nuo gālo „ištisai“ (Galas nuo galio skaitau laikraštij. Sts. Gālas nuo gālo apmesti laukai mēšlu. Sts), kažtas nuo kažto „retkarčiais, kai kada“ (Ligonis kartas nuo karto ir pakliedėdavo. VnLP 395), kója nuo kójos „išvien“ (Advokatas... balsta ir raudonuoja, koja nuo kójos trypia. ŽR II 248), laikas nuo laiko „protarpiais“ (Laikas nuo laiko vienas kitam maloniai paveizi į akis. BlnR 38), dienà po dienōs „kasdien“*

ZR II 119, *kažtas po kažto* „retkarčiais; paeiliui“ tsp, ZR II 184, *rytas po ryto* „kas rytas; kurj nors artimą rytą“ ZR II 127, *žiñgsnis po žiñgsono* „pamažu“ CvR VIII 47, *žōdis po žodžio* (*Žodis po žodžio, priekaištasis po priekaišto, — dvarininkas pradėjo grūmoti.* CvR VIII 190), *dienà už dienōs „netrukus“* (*Dienà už dienōs — jau ir darbininkas.* Ds), *kója už kójos „pamažu, palengva“* (*Éjome koja už kojos.* ŽR II 410) ir t. t.

Visi tokie posakiai yra sustabarėję ir įgiję prieveiksmių reikšmę. Toji jų reikšmė kartais tiek subendrėja, kad ją sunku kitais žodžiais ir nusakyti. Tačiau ne vien tik tokie frazeologiniai pasakymai įgyja prieveiksmio reikšmę ir tokiu būdu savotiškai suprieveiksmėja: yra ir kitokių, kur pirmuoju dėmeniu eina prielinksnis, o toliau kilmininkas su pilnu ar nutrupėjusiu pažyminiu, pvz.: *be vieno gālo „nepaprastai“* (*Be vieno gālo mergaitė graži.* Grg), *be māža kō (>bemažko)* „kone, beveik“ (*Be maža ko pilnas sykelis.* Ds), *iki ámžių ámžio „amžinai“* BP II 151, *iki gyvōs galvōs „visą gyvenimą“* CvR VIII 207, *iki gývo káulo „labai“* (*Iki gyvo kaulo įkyréjo.* VnLP 68), *iš dýko buvimo „iš naturėjimo ką veikti, tinginiaujant“* (*Iš dyko buvimo ragai užaugo.* Rdm), *iš geraus gero „sa-vaimē“* (*Šitas ežeras iš geraus gero atsirado.* Lš), *iš gerōs vālios „t. p.“* (*Iš gerōs vālios pradėjo ranką gelti.* Pc. *Iš gerōs vālios suka.* Dkš), *iš gražiōs vālios „t. p.“* (*Akį iš gražiōs vālios pradėjo skaudéti.* Al), *nuo vieno dáikto „ištisai, nuolat“* (*Vaikas apdygo piktskauduliais nuo vieno dáikto.* Plt. *Mažas vaikas reikalauja valgyti nuo vieno daikto.* Mžk. Plg.: *Nuo vien daikto kaip pradėjo, tai ir pabaigė siūti.* Šauk), *nuo patiēs kélmo „labai, nepaprastai“* (*Motina ta mitri nuo patiēs kélmo.* Llkž), *nuo vien žodžio „vienu žodžiu“* (*Nuo vien žodžio tariant.* Šauk), *prie gývo kāklo „jokiu būdu“* (*Prie gývo kāklo su uksusu nenoriu košenos.* Dr). Toliau plg. tarinj sakinyje *Jau jis nuo pusañtro vélvio* (gerokai, stipriai, drūčiai blogas). Skr.

Skyrium minėtini tokie prieveiksminiai frazeologiniai junginiai, į kurių sudėtį jeina įvardžių kilmininkai su būdvardžiais, prieveiksmiais ir tarnybiniais žodžiais, pvz.: *viso gēro „iš viso“* (*Kiek viso gēro gauni pinigų?* Llkž), *viso lābo „t. p.“* (*Viso lābo esam penki.* ib), *tieka tō „ne-svarbu, tesizinai“* DŽ, *tieka tō „t. p.“* Ds, *tieka tō „t. p.“* ib (plg. *tiektodaug „t. p.“* Trgn), *né iš šiō, né iš tō „savaime, be priežasties, be rei-kalo“* rš, *nei iš šiō, nei iš tō „t. p.“* Lkm, *kaip niēkur niēko „kaip nieko nebuvię“* VnLP 92 ir t. t.

* * *

Pereinant prie formantų *-(i)o, -(i)os, -ēs* prieveiksmių nagrinėjimo, reikia pastebėti, kad kalboje yra daug tokų sustabarėjusių lyčių, kurios pirmu požiūriu galėtų būti kildinamos iš vienaskaitos kilmininko, nes jų galūnė sutampa su šio linksnio galūnė. Bet čia turime nepamiršti, kad prieveiksmio „galūnė“ nėra tas pats, kas linksniuojoamojo žodžio galūnė.

Kol linksnio forma neperėjusi į prieveiksmį, galūnė rodo linksnio reikšmę ir žodžio santykį su kitais sakiniu žodžiais. Stabarėjant kuriai nors linksnio formai, blunka pati linksnio reikšmę ir kartu lengvai gali

pakisti formalinis linksnio rodiklis — pati galūnė. Buvusi linksnio galūnė, kaip jau matėme, kartais visai nutrupa, o sustabarėjusios linksnio formos įgytoji nauja, prieveiksminė reikšmė nuo to nė kiek nenukenčia. Priesingai, galūnės nebuvimas kartais netgi iškyla kaip žodžio prieveiksmių reikšmės rodytojas (plg. *nuopavāsar*<*nuo pavāsario*).

Be to, tam tikrais atvejais „galūnė“ (greičiausiai veikiant analogijai), nepakeisdama prieveiksmio reikšmės, gali pasirodyti ir ten, kur jos iš viso nelaukiame, pvz.: *vēlios* (*vēliōs* Dglš) „vēl“ (*Man vēlios galvā sopa*. Rgv), *dabarōs* „dabar“ (*Dirbom, dirbom, dabarōs reikia ir pasilsettī*. Jnšk), *tenājos* „ten“ Rm, Lnkv. Todėl, turint galvoje prieveiksmį, dažniausiai tiksliau būtų kalbėti ne apie galūnę, kaip mes ją suprantame kaitemosiose kalbos dalyse, o apie formantą, nes iš tikrųjų dažnai buvusios linksnių galūnės yra išvirtusios prieveiksmių daromaisiais formantais, pagal kuriuos daroma naujų prieveiksmių.

Tie formantai, kaip parodė tik ką duotieji pavyzdžiai, dažnai paliečia net tokius žodžius, kurie šiandien neturi nieko bendra su vardazodžiais. Tokiu būdu būtų netikslu visus prieveiksmius su formantais -(i)o, -(i)os, -ės, kuriuos pirmu požiūriu lengva susieti su vienaskaitos kilmininko galūnėmis, laikyti suprieveiksmėjusiais vardazodžių kilmininkais, nes tie formantai dažnais atvejais tik išoriniu pavidalu sutampa su kilmininko galūnėmis, o tuos formantus turintys prieveiksmiai yra išriedėję iš kitų linksnių.

Formantas — (i)o

darō „dabar, šiuo metu“ (*Darō tai kas kita*. Lp) *dabartēlio „dabar“* Ds, *dykō „dykomis“* (*Dykō niekas nieko neduoda*. Lnkv), *skersō* (junginyje *skersō išilgō*) „skersai išilgai“ (*Eik skersō išilgō — niekur geriau nerasi*. Mlt), *aplinkō „aplinkui“* (*Visi tik geria aplinkō*. Ml), *apsukō „apsukai, aplink“* (*Rietimo galus apsukō atsiuva*. Dglš. *Apsukō siuva*. Bien. *Vis darbas eina ir eina apsuko* (čia baigi ir vėl tą patį darbą dirbi). Tvr. *Vis apsukō ir apsukō niūkia* (užuolankom kalba). Bien), *apžargō „apžergiant vėžes“* (*Važiuok apžargō su tokiu vežimu*. Arm), *atatupō „atžagariai (tik apie arklius)“* (*Arkliai tik atatupō atatupō*. Tvr), *atgaliō „atgal“* (*Ateitum atgaliō, bet takai užaugo*. Bien. *Stumk vežimą atgaliō*. Krok. *Amžiai kraunas, tolyn traukias, atgaliō negrīžta*. BM I 451), *intimpō „temptai“* (*Nebesveika tiek kelio bėgt intimpō*. Sdk), *išilgō „išilgai“* (*Išilgō perkirto*. Bien), *pasupō „vienas po kito, iš eilės“* (*Pasupō tris puodelius išgéré*. OG 422), *pašvykštō „pašnibždomis, tyliai“* (*Anas pasakė pašvykštō, kad niekas negirdėtų*. OG 422), *paviršiō „paviršium, paviršutiniškai“* (*Paviršiō pabadé* (jei kas blogai nupiovė su dalge). OG 422. *Tik paviršiō darbą darė*. Bien), *perėjō „kiaurai“* (*Koją perėjō perdūré*. Bien. *Perėjō perlijo*. ib), *dviraičiō „dvisėda“* (*Ant mažo arklio bais bloga dviraičiō jot*. Ds).

Kaip matome iš pavyzdžių, šis formantas liaudies šnekamojoje kalboje dažniausiai esti kirčiuotas. Kilimo jis gali būti ne tik vienaskaitos

kilminko, bet ir vietininko, o taip pat dgs. įnagininko galūnės. Liaudies šnekamoji kalba rodo didelį palinkimą trumpinti visų moteriškosios giminės linksniuojamų žodžių dgs. įnagininko galūnės, kurios literatūrinėje kalboje paprastai paliekamos pilnos. Daugelis tarmių iš viso neturi pilnų galūnių -(i)omis, -ēmis, -imis. Trumpinant išmetamas galinis *i*, o dažniausiai daugiskaitos įnagininkui vartojama dviskaitos įnagininko lytis, kuri iš viso neturi gale -s. Iš dviskaitos atėjusios lyties galinis -m linksniuojuamuose žodžiuose jau negali nukristi. Vadinas, trumpėjimo procesas gale atsidūrusio garso *m* nebeliečia. Tas galinis -m kartu su prieš jį einančiu balsiu (jeigu galūnė kirčiuota, tai tvirtagaliu balsiu), lieka kaip žodžio formos rodiklis. O tuo tarpu prieveiksmiuose, kur linksnio reikšmė visiškai išblukusi, žodžio galas nėra toks stabilus, todėl -m čia veikiausiai gali nukristi, nepakeisdamas prieveiksmio reikšmęs. Tą dalyką rodo šios vienareikšmių arba artimos reikšmės prieveiksmių paralelės: *dykō||dykōm* Vb, Srv, Lnk, Ds, *skersō||skersōm* Llkž, *apsukō||apsukōm* Grž, *apžargō||apžargōm* „betkaip“ Kp, *atatupō||atatupōm*, *paviršiō||paviršiōm* Šlap, o taip pat toji aplinkybė, kad iš visų linksnių lietvių kalboje daugiskaitos įnagininkas yra davės ir tebeduoda daugiausia prieveiksmių, kurių pasižymi nepaprastu gajumu ir paplitimu ne tik liaudies šnekamojoje, bet ir literatūrinėje, ypač grožinės literatūros kūrinių kalboje. Šiandien i dgs. įnag. kilmės prieveiksmius tegalima žiūrėti kaip į labai išplitusį prieveiksmių tipą, kurį tvirtai jungia į didelį būrį jo specifiniai formantai, išriedėję iš dgs. įnagininko galūnių. Ypač dažnas čia formantas -(i)om(is), kuris dėl nurodytų priežasčių veikiausiai ir galėjo, bent kai kuriais atvejais, išvirsti formantu -(i)o.

Pagaliau nėra jokios abejonės, kad daugeliu atvejų šis formantas yra analogijos padaras: kai jau įsitvirtino kalboje tam tikras šio formanto prieveiksmių kiekis iš minėtų linksnių, imta jų pavyzdžiu sudarinti prieveiksmius iš kitų formų, net iš nekaitomujų žodžių (plg. *darō*, *dabartēlio*). Taigi formanto -(i)o pavyzdys ryškiai rodo, kokie įvairūs gali būti šaltiniai, iš kurių kyla vieno kurio formanto prieveiksmiai.

Formanto -(i)o prieveiksmių morfologinė sudėtis labai įvairi. Tatai priklauso nuo jų darybos individualumo. Šalia tokų darinių, kaip *darō*, *dabartēlio*, kurių šiandien nebegalima susieti su jokiais kaitomaisiais žodžiais, o tik su prieveiksmiais *dař* „dabar“ Kps, Vlk, Lp, Vrn, *dár* „t. p.“ Arm, Krok, Onš, *dabartēl* „t. p.“ SD 43, KIG 135, Lnk, *dabartēlei* „t. p.“ Užp, *dabartēlēs* „t. p.“ Dkš, Pnd, Lel, Jb, *dabartēli* „t. p.“ KIG 135, N, *dabartēlios* „t. p.“ Brž, Grž, Ds, čia yra dar lengvai su būdvardžiais susiejamų prieveiksmių, tiek paprastų, tiek priešdėlinių: *dykō* (: *dýkas*, -à), *skersō* (: *skēisas*, -à), *išilgō* (: *išilgas*, -à). Taip pat pasitaiko tokų priešdėlinių šio formanto prieveiksmių, šalia kurių dabartinėje kalboje ar senuojuose raštuose yra tos pačios šaknies daiktavardžių arba būdvardžių, pvz.: *apžargō||apžargā* „peršokimas griovelio, vejant virvę“ Slv, *apžárga* „peršokimas lanko, metant audeklą“ Alk; *aplinkō||aplinkas*, -a „aplinkinis“ K ir *aplinkā* „apylinkė“ SD 222, J, „aplinkuma, tarpas“ Jb; *apsukō||ăpsukas*, -à „apsukai daromas, ištisas, visas“ Š ir *apsuka* „ašis,

sukutis, vyris; (kūno) sąnaris, sulenkimas“ SD 202; *atgaliō||ātgalias*, -ià „atbulas, atpakalias, atžagarias“ Prl, Trgn, Pg, Svn, Pc ir *atgaliai* dgs. vrd. „smulkesnés javų liekanos, nuotrupos“ J, Grg, Prk, Klt, Šv, Vlk, Brs, Lž, Klp; „išgalės, smulkmenos“ D, *ātgalis* „liekana; žemės rėžio galas“ rš.

J. Otremskis pažymi, kad šio formanto prieveiksmiai Tverečiaus tarmėje paprastai esti priešdėliniai ir sudaromi iš daiktavardinių, būdvardinių net veiksmažodinių kamienų bei šaknų⁶. Tačiau kitos tarmės ir šaltiniai rodo dar didesnį šių prieveiksmų įvairumą: būtent, yra ir su durtinių darinių, pavyzdžiui, tokių, kur pirmasis dėmuo skaitvardinis, antrasis — veiksmažodinis (*dviraičiō*).

Formant as -(i)os

Liaudies šnekamojoje kalboje šis formantas esti kirčiuotas ir nekirčiuotas. Jeigu pagal savo kilmę vienais atvejais jis galėtų būti siejamas su linksnių galūnėmis, tai kitais — jis tėra prieveiksminis formantas, apripiantis net modalinius žodžius ir dalelytes.

Kilmininko linksnis greičiausiai bus lėmės kai kurių to formanto prieveiksmių atsiradimą. Hipotetiškai dar galima būtų tvirtinti, kad tam tikra šio formanto prieveiksmių dalis bus ir daugiskaitos įnagininko kiliimo: buvimas kalboje paralelių *aplinkōm||aplinkō*, *apžargōm||apžargō*..., kur antrieji žodžiai gali būti išriedėję iš pirmųjų, galėjo palengvinti keilią atsirasti paralelėms *apsukōms||apsukōs*, *atgaliōms||atgaliōs*... Tačiau laikyti visus šio formanto prieveiksmius sustabarėjusiais linksniais negalima, nes pats formantas, įsitvirtinęs kalboje, galėjo antriniu būdu atsirasti ir prie aptrupėjusių formų, prie kitų aptrupėjusių prieveiksmių ir, kaip matėme, net prie dalelycių.

Šio formanto prieveiksmių morfologinei sudėčiai, reikšmėms ir sakininei vartosenai pailiustruoti žemiau pateikiama kiek pavyzdžių.

1. V a r d a ž o d i n ē s š a k n i e s n e p r i e š d ė l ē t i ž o d ž i a i: *ankstickōs* „anksti“ (Paskeliau *ankstickōs* ir nuėjau karvių šerti. Grv), *aplōs* „be tvarkos, padrikai“ (Išsižiojus, tai visa *aplōs* ir *aplōs* palieka. Ds), *artickōs* (prielinksniškai vartojamas) „arti“ (Mes vienas kito *artickōs* buvom. Grv), *daugalios* „daugel“ Mit II 235.

2. V a r d a ž o d i n ē s š a k n i e s p r i e š d ė l i n i a i ž o d ž i a i: *aplinkōs* (*apliñkos*) „aplink“ (Zmonės važinėjo *aplinkōs*. Kš. Važiuojam *apliñkos*, jei stačiai nėra kaip. Grž), *apsukōs* „apsukui“ (Arklys neéda, tik eina ir eina *apsukōs* aplink kuolą. Grž), *atgaliōs* „atgal“ (Priimk mane *atgaliōs*. Bien), *atskirōs* „atskirai“ (Atskirōs jau gyvena nuo tévų. Ds).

3. D v i k a m i e n i a i d a r i n i a i: *akimirkōs* „tuojau, beregint“ (Tik įdėjo, *akimirkōs* ir užvirė. Klov).

⁶ Jan Otrebski, Wschodniolitewskie narzecze twereckie, część I, Kraków, 1934, p. 422.

Cia priskirtinas ir *kiekdienos* „kasdien“ (*Platesnio mokslo kiekdienos laukit.* Mž 12. *Ansai valgė ir gérē apstu kiekdienos.* DP 270), jeigu jis XVI amž. kalboje jau buvo visiškai suprievioksmėjės ir tikrai vienu žodžiu virtęs.

4. Formantas -(i)os iškyla ir su vadinamaisiais senybiniais ar įvardiniai prieveiksmiais, kuriuos šiandien su vardžiodžiais iš viso sunku susieti: *anaipōs*, „anaip“ (*Ne šitaipōs daryk, bet anaipōs.* Gs), *čianājos*, „čia, šioje vietoje, šitam daikte“ (*Cianājos žemē kaip aguona* (gera). Jnšk), *kitaipos*, „kitaip“ (*Nuėjo kitaipos (išėjo kitai).* Pls), *niekadōs*, „niekad, niekada“ DŽ (*Niekados taip nedaryk.* Jb), *nuolatōs*, „dažnai, išvien“ DŽ, „paeiliui, iš eilės“ (*Dirbk nuolatōs, ko čia šokuoja iš vienos vietas kiton.* Ds), *šitaipōs*, „šitaip“ (*Šitaipōs neapdūsi vaiko — pasisodink ant kelių.* Gs), *vėliakos*, „vėl, iš naujo“ (*Lijo lijo, o pareinant vėliakos sausa, gražu.* Pc), *visadōs*, „visą laiką, visuomet“ (*Visadōs vikas geras.* Grž).

Kiek išsiskiria tiktai tokie šio formanto prieveiksmiai, kaip *dabařčios*, „dabar“ (*Dabařčios aš jam parodysiu.* Nmk), *dabartēlios*, „t. p.“ (*Ką dabartēlios dirbsi?* Grž), kurie gali būti siejami ne tik su *dabar*, bet ir su *dabar-t*, plg. *dabartis*, -iēs, *dābarti*, „dabartinis laikas“ DŽ.

5. Ši formantą turi ir tokie prieveiksmiai, kur su modaline rodomaja reikšme susipynusi laiko ar vienos reikšmė, pvz.: *anaurēlios*, „takart, anąkart“ (*Anaurēlios buvau užėjės aplankyt, dabar nebebuvau.* Grž), *antenáinos*, „štai ten“ (*Antenáinos žvilgterk.* Bien).

6. Pagaliau šis formantas išeina net už prieveiksmio ribų, paliesdamas prieveiksmio kategorijai artimus modalinius žodžius ir dalelytes: *béigos*, „beje, gal, kaip matyti, štai dėl ko, beskuo“ (*Béigos, ir tu, Jonai, ten buvai.* Lš), *būcegos* sl., „lyg, tartum“ (*Jis būcegos negirdi.* Tvr), *būdavos* Ar (kaip įterptinis žodis, plg. *būdavo* ta pačia funkcija), *būteinos*, „tarsi, lyg“ (*Praėjo pro šalį būteinos nematydamas.* Dglš), *āros*, „ar, beje“ (*Āros, ir tu ten buvai?* Grž).

Formantas -ės

Su šiuo formantu pasitaiko nuo prieveiksmio dar galutinai neatitrūkusių modalinių rodomyjų dalelyčių ir aiškių prieveiksmių: *anasgatės*, „kadaise, antai“ (*Anasgatės tu taip negerai padare!* Grg), *añsgatės*, „t. p.“ (*Añsgatės taip buvau padares, o dabar taip nepadariau.* Grg), *dabartēlės*, „dabar“ (*Kas čia dabartēlės man sakė, ir užmiršau.* Dks), *dabařtēs*, „t. p.“ (*Javus suvezém, dabařtēs kulsim.* Rm), *dartēlės* (*dařtēlės* Rdm), „t. p.“ (*Kur dartēlės eini?* Vrn), *dařtēs*, „t. p.“ (*Dařtēs tai jau einam namo.* Dg), *čionáitės*, „čia, šioje vietoje, šitam daikte“ Brt, *čionuítės*, „t. p.“ (*Vlkv. Toliau plg.: paskuítės*, „po to, paskui“ Gs, *tenáitės* (*tenūitės*), „ten“ Brt, Gs, *tuojaūtės*, „tuojau“ ib. ir t. t.

Nepaprastą lietuvių kalbos prieveiksmų darybos įvairumą, jų formantų gausumą galima matyti jau iš to, kad dažnai šalia šių formantų

prieveiksmių kalboje apsčiai yra tos pačios šaknies ir tos pačios arba vi-sai artimos reikšmės kitų prieveiksminių formų, tiek pilnų (turinčių daž-nai kitas priesagas ir kitus kamienus), tiek nutrupėjusių, pvz.: *ankstic-kōs* „anksti“, *ankstáinai* „labai anksti“ Šv, *ankstáiniais* „t. p.“ Als, Pln, Gršl, Brs, J, *ankstáinintais* „t. p.“ Sv, *ankstéinai* „t. p.“ Kv, *ankstéinais* „t. p.“ Pgr, Kv, Vvr, Užv, J, Tl, *ankstéinyčiais* „t. p.“ Up, *ankstélnais* „t. p.“ Vdk, *ankstérnais* „t. p.“ Grg, Vvr, *anksti* „nevélai“ DŽ, *ankstybai* „t. p.“ KlvD 113, *ankstybókai* „ankstokai“ Ktk, Gs, *ankstickai* (*ankstickai* Zt) „anksti, labai anksti“ Asv, Arm, *ankstickutēliai* „t. p.“ Rod, *ankstiē* „nevélai“ Als, Sim, Mž 510, D, *ankstienais* „labai anksti“ J, Šv, *anks-tyvai* „nevélvyvai“ Lnkv, Smn, *ankstyvókai* „gana anksti“ Ėr, *ankstókai* (*ankstokai* K, Ds) „t. p.“ Alk, Kp, *ankstuckutēliai* „labai anksti“ Švn, *ankstūčiai* „t. p.“ Rš, *ankstutēliai* „t. p.“ BŽ 479; *aplinkō* „aplinkui“, *apliňkōs* „t. p.“ Kš, Ds, *apliňk* „t. p.“ Rž, *aplinkai* „t. p.“ SD 98, P, *ap-linkiniai* „aplinkui, visoje apylinkéje“ Jnšk, *aplinkiniai* „t. p.“ J, *aplin-kinui* „t. p.“ Jb, Z, *aplinkōj* „aplink“ Pls, *apliňkom* Kp, Jnšk (*aplinkōm* Dglš, Prng) „t. p.“, *aplinkomis* „t. p.“ SD 201, *apliňku* „t. p.“ J, *apliňkui* „t. p.“ DŽ, *aplinkun* „t. p.“ N, *apliňkuo* ž. (= *apliňkui*); *atgaliō* „i prie-šingą pusę, i užpakuoj“; *atgaliōs* „t. p.“, *atgál* K, DŽ, Pn, Rm, Kp, Jž, Lp, Pc (*atgał* DŽ) „t. p.“, *atgali* „t. p.“ Mrn, *atgaliai* „t. p.“ Gr, SP II 70, D, Arm, „atbulai“ VoL 205, *atgaliaū* „atgal“ J, D, *atgaliáusia* „t. p.“ Lz, *atgalioms* „t. p.“ d., *atgaliōn* „t. p.“ Aru 17, Nč, *atgaliona* „t. p.“ KlvD 264, *atgaliōnai* „t. p.“ J, *atgaliop* „t. p.“ rš; *cionájos* „čia, šioje vietoje, šitam daikte“ J, *cionáítés* „t. p.“, *cionuítés* „t. p.“, *ciōn* Gs (*ción* K) „t. p.“, *cionái* Pc, Gs (*ciónai* K, *ciōnai* Š, *cionai* Rž) „t. p.“, *cionáis* VD 358 (*cionáis* Ds) „t. p.“, *cionajù* „t. p.“ Lp, *cióntais* „t. p.“ Klp, *cionuī* „t. p.“ Gs, *cionuís* „t. p.“ Sil, plg. dar *čianaikos* „t. p.“ Grv, *čianáítés* „t. p.“ Rdm, *čia-nájos* „t. p.“ Ėr, Jnšk, *čiais* „t. p.“ Pun, *čianái* Ėr, Pn, Jnšk, Kp (*čianaī* Kp) „t. p.“, *čianáis* „t. p.“ Ėr, *čianajà* „t. p.“ Mrc, *čianájonais* „t. p.“ Jnšk, *čianajù* „t. p.“ Lp, *čianājuos* „t. p.“ Tvr, *čianājus* „t. p.“ Lzd, *čianuī* „t. p.“ Rdm, *čianūjaka* „t. p.“ Rod; *darō* „šiuo metu, šiuo laiku, šiuo tar-pu, nūnai“, *dabartēlio* „t. p.“, *dabařčios* „t. p.“, *dabarōs* „t. p.“, *da-bartēlios* „t. p.“, *dabartēlés* „t. p.“, *dabařtés* „t. p.“, *dařtēlés* „t. p.“, *dař-tés* „t. p.“, *dabà* „t. p.“ Pg, Rm, BM 239, *dabař* „t. p.“ DŽ, *dabarai* „t. p.“ Srv, *dabarčiu* „t. p.“ Mit III 458, *dabařčiui* „t. p.“ Nz, D, V, Š, *dabařčiuo* ž. „t. p.“, *dabařčiuos* „t. p.“ Žr, *dabarkščiai* „t. p.“ brš, *dabarnai „t. p.“ N, *dabařstél* „t. p.“ Jnš, K, *dabartēl* Lnkv, Grž, *dabartēlei* „t. p.“ Užp, *dabartēlenai* „t. p.“ Ds, *dabartēli* „t. p.“ KIG 135, *dabartinau* „t. p.“ BsP II 181, *dař* Kps, Dsm, Vlk, Lp, Vrn (*dár* Arm, Krok, Onš) „t. p.“, *dařtēliais* „t. p.“ Rdm; *kitadōs* „kadaise, kitāsyk“, *kitadà* „t. p.“ DŽ, *niekadōs* „niekuomet“, *niekadà* „t. p.“ DŽ, *niěkad* „t. p.“ ib, *nuolatōs* „vi-są laiką, ištisaī“, *nuolatai* „t. p.“ DŽ, *nuõlat* „t. p.“ ib, *věliōs* „dar kartą, iš naujo“, *věliakos* „t. p.“, *vělei* (*věliai*) „t. p.“ K, *věliais* „t. p.“ K., *vě!* „t. p.“ DŽ, *vě* „t. p.“ Slap, *visadōs* „visą laiką, visuomet“, *visadà* „t. p.“ K, *visadaī* „t. p.“ ib, *vìsad* „t. p.“ DŽ.

Šie pavyzdžiai rodo, kad prieveiksmiai su formantais -(i)o, -(i)os, -es toli gražu nėra vieniši: šalia jų turime apšciai tos pat šaknies kitų prieveiksmių. Toje didžiulėje prieveiksminių formų įvairybėje iškyla trys būdingi bruožai.

1. Vienais atvejais tos atskirose prieveiksminės formos nėra paprastos viena kitą pakartojančios paralelės, o išsiskiria įvairiaisiais prasminiais atspalviais.

2. Kitais vėl atvejais čia turime viena kitą pakartojančias paralelės — provincializmus ar dialektizmus, kurie, būdami nesusiję su reikšminiais skirtumais, literatūrinės kalbos žodyninių sudėties negali praturtinti, o ją tik apsunkina, daro mažiau lanksčią.

3. Toje nuostabioje prieveiksmių įvairybėje išryškėja bendratautinis pagrindas — būdingiausieji formantai ir atskirose lyties, labiausiai paplitę tiek liaudies šnekamojoje, tiek literatūrinėje kalboje.

Ties šiais trimis bruožais reikia kiek stabtelėti, paryškinant juos ir pailiustruojant pavyzdžiais.

Kad čia ne visada turime reikalą su paprastomis, viena kitą pakartojančiomis, paralelinėmis lytimis, rodo tos pačios šaknies lycių palygintimas. Imkime, pavyzdžiu, tokias lyties, kaip *ankstī*, *ankstybai* (*ankstyvai*), *ankstybokai* (*ankstyvökai*), *ankstökai*, *ankstūčiai*, *ankstutėliai*.

Jeigu *ankstī* tėra žodžio *vėlai* antonimas ir reiškia „nevėlai“, tai *ankstökai* jau išsiskiria savo reiškiamos kokybės laipsniu, lygiai kaip *ankstybokai* (*ankstyvökai*), palyginti su *ankstybai* (*ankstyvai*). Vėl *ankstūčiai*, *ankstutėliai* skiriasi nuo *ankstī* ne tik jais reiškiamos kokybės laipsniu, vadinas, ne tik tuo, kad jie reiškia „labai ankstī“, bet čia dar prisideda ir ypatingas emocionalinis atspalvis, formaliai išreikštasis mažybinių-maloninės reikšmės priesagomis. Lygiai taip pat prieveiksmių *aplinkiniui*, *aplinkiniai* formų skirtumas, palyginti su *aplink(ui)*, motyvuotas semantiškai: pirmieji du turi specifinę reikšmę „visoje apylinkėje“.

Tokio pobūdžio įvairybė rodo prieveiksmių darybinės sistemos lankstumą, įvairiapusiškumą, plačius prieveiksmių darybos galimumus, esančius liaudies šnekamojoje kalboje, kur, naudojantis gausiomis prieveiksmių darybinėmis priemonėmis, — priesagomis ir formantais, — išvedama naujų formų subtiliausiems reikšminiams niuansams nusakyti. Gausumas tokų formų, kurios viena kitos nepakartoja, o iškelia naujų prasmininių atspalvių, yra prieveiksmių turtingumo rodiklis, o tatai jau tam tikru laipsniu rodo ir kalbos žodyninių sudėties turtingumą, nes prieveiksmiai joje užima itin svarbią vietą.

Tačiau toli gražu ne visada mes tatai galime konstatuoti, turėdami prieš akis tokią gausią prieveiksminių formų įvairybę: labai dažna atveju, kai atskiri tos pačios šaknies prieveiksmiai, kad ir rodydami šios kategorijos plačiausius darybinius galimumus, nėra susiję su jokiais prasminiais skirtumais, o vienas kitą tik pakartoja ir tuo, žinoma, nepraturtina nei pačios prieveiksmio kategorijos, nei kalbos žodyninių sudėties. Pavyzdžiu, kuo galėtų praturtinti kalbos žodyninan sudėti buvimas

joje kokių trijų dešimčių (imant skyrium) žodžių *čia* ir *dabar* variantų su jvairiopa kirčio vieta ir prieigaide, su jvairiomis priesagomis ir formantais, jeigu visais tais variantais tik pakartojomos *čia* ir *dabar* reikšmės?

Ši nepaprasta formų jvairybė yra, be abejonės, praeities epochų padaras, kilęs kalbinės diferenciacijos sąlygomis, savo šaknimis siekiantis atskirų tarmių gelmes.

Lygiai tokiu pat požiūriu tegalima traktuoti ir buvimą šalia *anksti*, *ankstūčiai*, *ankstutēliai* tokų prieveiksnių, kaip *ankstickōs*, *ankstainaīs*, *ankstainiaīs*, *ankstainintais*, *ankstéinai*, *ankstéinai*, *ankstéinyčiaīs*, *ankstélnai*, *ankstérnai*, *anksténenai*, *ankstickutēliai*, *ankstuckutēliai* ir kt., kurių tėra vienas kito reikšmės pakartojimas (tik skirtinga forma, skirtingomis priesagomis). Šioks formų ir priesagų skirtingumas irgi kyla ne iš kur kitur, o iš tarmių.

Tokį tik atskirose tarmėse pažįstamų formų vartosena grožinės literatūros kūrinių kalboje pateisinama tik tada, kai ji stilistiskai motyvuota.

Kaip jau minėta tos pat šaknies prieveiksnių ir jų formantų jvairybėje nesunku jžiūrėti bendlatautinį pagrindą — plačiausiai pažįstamus ir vartojamus prieveiksnius ir būdingiausius jų formantus. Pavyzdžiuui, beveik iš trijų dešimčių šaknies *ankst-* prieveiksminių darinių, išsimėčiusių atskirose tarmėse, išsiskiria *anksti*, labiausiai paplitęs, pažįstamas ir vartojamas tiek liaudies šnekamojoje, tiek literatūrinėje kalboje. Dėl lokalinės žodžių darybos polinkių atskirose tarmėse kilę prieveiksmiai *aplinkō*, *apliñkōs*, *apliñkōm*, *aplinkōj*, *aplinkun* ir kt. irgi yra ne kas kita, kaip tarminės paralelės. Iš visų tos šaknies ir reikšmės formų tik *apliñkui* ir *apliñk* labiausiai paplitusios visame lietuvių kalbos plote.

Lygiai tokiu pat būdu iš gausių paralelinių lyčių iškyla kaip bendlatautinės kalbos turtas ir tokios lytys: *atgál*, *čià*, *dabař*, *věl* ir kt.

Reikia pažymeti, kad ir visiškai tapačias aplinkybes reiškiantys vienos šaknies prieveiksmiai bendlatautinėje kalboje esti paplitę ne būtinai viena kuria forma: dažnai susiduriame su visuotinai paplitusiomis paralelinėmis formomis, ir kartais lengviau, o kartais tiesiog neįmanoma pasakyti, kuri iš tokų paralelinių formų laikytina pirmaeile vartosenos požiūriu. Štai keletas tokų paralelių pavyzdžių: *apliñkui* ir *apliñk*, *apsukuī* ir *apsukaī*, *čià*, *čiōn* ir *čionai*, *kitadà* ir *kitadōs*, *niekadà*, *niekadōs* ir *niēkad*, *nuolataī* ir *nuõlat*, *visadà*, *visadōs* ir *visad* ir t. t.

Tos rūšies paralelinių lyčių buvimas nė kiek neprieštarauja literatūrinės kalbos normai: jos čia pasirodo būtinos. Jeigu jau tokios lytys išliko bendlatautinėje kalboje, tai jų vartosena motyvuota. Ir iš tikrujų, kalbai jos teikia tam tikro jvairumo, melodinio spalvingumo, kuriuo ypač dažnai pasinaudoja poetai. Tokios paralelinės lytys, be jokios abejonės, yra bendlatautinės kalbos turtas.

Iš formantų *-(i)o*, *-(i)os*, *-ēs* tais atvejais, kai jie nėra aiškiai suvokiamos kilmininko galūnės kilimo, kai jie išriedėję iš kitų linksniių galūnių arba kai jie yra analogijos padaras, bendlatautinėje kalboje kiek

dažnesnis yra tik -os. Bet ir ši formantą čia turi tokie prieveiksmiai, kurių šiandien nebegalima sieti su vardažodžiais, — vadinamieji senybiniai ir įvardiniai. Visais kitais atvejais šie formantai pasitaiko atskirose tarmėse, kur, palyginti su kitais formantais, jie irgi nepasižymi didesniu gajumu ir paplitimu. Net ir tarmėse juos išstumia formantai -(i)ai, -(i)ui, o ypač buvusios įnagininko galūnės ir kt.

Tokios pat tendencijos (tik dar stipriau) pasireiškia ir literatūrinėje kalboje. Cia pirmiausia pastebimas ryškus skirtumas tarp grožinės literatūros kūrinių kalbos, iš vienos pusės, ir mokslinės, publicistinės literatūros, o taip pat periodikos ir literatūrinės šnekamosios kalbos — iš antros.

Pirmiausia reikės pasakyti, kad literatūrinėje kalboje šiuo prieveiksnių vartosenos srityje padaryta didelė atranka: formantus -(i)o, -(i)os, -ės turi tik palyginti ribotas prieveiksmių kiekis. Iš visų tų formantų literatūrinėje kalboje dažniau pasitaiko -(i)os ir žymiai rečiau — tik atskirais atvejais — -(i)o ir -ės.

Su -(i)os formantu dažniausiai vartojami tik tokie prieveiksmiai, kaip *niekadōs* (*Tėvo* *savo Raulas* *suvisai nepažinojo* ir *niekados nematė*. BlnR 3), *visadōs* (*Ir panūdo ji, kad griežėjas visados pasiliktų* *Kistyno tarpukalnėj* ir *kad visados, kiekvieną naktį, tiktais jai vienai griežtų* ir *kad niekados jo griežiant nebeklausytų* nė vienas žmogus. VnlU 13), *kitadōs* (*Taip, kitados čia tikros pilies būta*. SimnA 7), *nuolatōs* (*Nuolatos atsirasdavo vis naujų trūkumų ir lopytinų vietų*. MPutA II 7), *atgaliōs* (— *O mes — atgalios!* *Per upelį, — šauniai atsiliepė Dzūkas ir, lyg skirdamas delnais vandenį prieš save, parodė plaukimo judej*. GGuzBr I 314).

Labai retais atvejais pavartoja tokį šio formanto prieveiksmių, kaip *taipos* (*Kaip pavasario saulė giliausiąjį sniegą Nuo mūs dirvų nuvaro, taipos išméginti kovose raudonieji Tarybų pulkai Greit atgal pikta priešą varys mūs laukais*. LGR 279), *vėliakos* (*Vėliakos grapas jai* (Agastelei) *dvi, o tijūnas tris rykštės*. CvR III 11), *kanakadōs* „*kadaise, kitados*“ TPrg I 2, 198, *šitaipos* (*Tai šitaipos apgauti šnipą reikia!* MntvR 210).

Formantas -(i)o atskirų lyčių gausumu ir ypač jų vartosenos dažnumu žymiai atsilieka nuo formanto -(i)os. Su formantu -(i)o tevartojama vos keletas prieveiksmių, jų tarpe *atgaliōs*, *taipo* ir dar vienas kitas. Pvz.:

Einajisai namo. Adutiškin atgalio. GGuzB I 270. *O jeigu taipo, tad būtinai reikalinga susipažinti ir su blogomis draugijos gyvenimo pusēmis.* BlnR 265.

Cia priklauso ir *kaipo*, vartojamas tik lyginamaja dalelyte. Tačiau šiuolaikinėje literatūrinėje kalboje ir ši dalelytė beveik visiškai išeina iš vartosenos, užleisdama vietą žodžiui *kaip*, o prieveiksmis *taipo* šiandien formantą -o teturi tais atvejais, kai vartojamas su dalelyte -gi (*taipogi „taip pat“*).

Iš minėtujų formanto -(i)o prieveiksmių kai kurie (pvz., *kaipo* ir ypač *taipo*) pasenę. Žodžio *taipo* archaiškumu puikiai pasinaudojo Petras

Cvirką, pateikdamas savo romane „Frank Kruk“ evangeliją skaitančio elgetos lūpomis žargoninės kalbos atkarpa: „...veizdékite ant fygos ir ant visų medžių kad jau sprogsta žinote jog arti yra vasara taipo ir jūs kada išvysite tai dedantis... CvR VII 207.“

Su formantu -ės grožinės literatūros kūrinių kalboje pasitaiko tokų prieveiksmių, kaip *dabartėlės*, *dažtės*, „*dabar*“, *kadai kādės*, „*kada*“, *paskuištės*, *tuojaūtės*. Pvz.:

O Besąsparis, paleidės iš burnos naują dūmų kamuoli, vėl: — Tai tau pravers dabartėlės ta žaizda. GGuzBr I 167. *Taip akimirką trumpą, žvelgiau kol į jį,* Man prisiminė mūsų tévyné senoji, Pagerbta kada jo, *dartės — mano dainoje.* LGR 268. *Naktis užeina; kadai kadės bus, o čia reik spėriai.* ŽR I 195. *Paskuitės, ant pečių ji užsidėjės, jis link bažnyčios palengva nuéjo.* MntvR 234. *Durelės atsidarė, ir tuojaudės išlipo kūnigas stambus kaip jautis.* MntvR 224.

Dvieju pastarųjų prieveiksmių (*paskuitės*, *tuojaūtės*) skirtini „kamienai“ *paskuit-*, *tuojaut-*, kur -t- atsiradęs greičiausiai pagal tokį žodžių analogiją, kaip *dažt-ės*, *dabažt-ės*. Iš viso žodžių *paskuitės*, *tuojaūtės* galas -tės yra ne kas kita, kaip analogijos poveikyje atsiradęs tam tikras pratesimas, pasitaikantis dažniau prieveiksmiuose, kur pats žodžio galas vaidina kitokį vaidmenį, negu linksniuojamujų žodžių galūnės. Tai patvirtina mums jau ir toji aplinkybė, kad tiek paties žodžio galo, tiek priesaginiai pakitimai ir nutrupėjimai, lygiai kaip ir pats žodžio pailgėjimas įvairiais formantais ar visai neetimologiniai elementais, dažniausiai viisiškai nesusiję su pačios prieveiksmio reikšmės pakitimais arba kartais tesusiję su nežymiais emocionalaus pobūdžio reikšminiais niuansais.

Tokiu būdu matome, kad palyginti su ta čia kalbamujų formantu prieveiksmių įvairybe, kurią galima konstatuoti tarmėse, jų vartosena grožinės literatūros kūrinių kalboje labai ribota. I literatūrinę kalbą jie atėina, be abejonių, iš tarmių ir pasirodo tik specifikuotoje (dažniausiai veikiančiųjų asmenų) kalboje.

Jeigu paimsime mokslinės ir publicistinės literatūros kalbą, o taip pat šnekamają literatūrinę kalbą, tai šių formantu prieveiksmių iš viso beveik nerasisime, išskyrus vieną kitą, ypač įvardinį ar senybinį, kaip *kitadōs||kitadà*; *niekadōs||niekadà*, *niēkad*; *visadōs||visadà*, *vīsad*; *nuolatōs||nuōlat*; *taipógi||taip pàt* ir kt.

Sie faktai rodo, kad dabartinė literatūrinė lietuvių nacionalinės kalbos forma, susikūrusi pietinių vakarų aukštaičių tarmės pagrindu ir tokiu būdu savo šaknimis siekiant liaudies gyvosios šnekamosios kalbos gelmes, tolesnio vystymosi ir turtejimo procese toli gražu ne visa ima ne tik iš kitų tarmių žodyninių sudėties, bet ir iš savo tiesioginio šaltinio pietinių vakarų aukštaičių tarmės. Gausios paralelinės prieveiksmių formas, dar ir mūsų dienomis esančios įvairose tarmėse, į literatūrinę kalbą ne visos išsilieja: iš jų atrenkamos tik tos, kurias visa lietuviškai kalbanti visuomenė geriausiai pažsta, kurios yra bendriausios ir tokiu būdu ekspresyviausios.

Toji atranka yra vykusi nuo pat lietuvių literatūrinės kalbos užuomazgos — nuo pirmųjų raštų pasirodymo. Dar daugiau, atranka kalbos leksikoje tarp to, kas bendaratautiška, kas turi tendenciją labiausiai papilsti ir įsigalėti, kas joje raiškiausia, visiems suprantamiausia ir priimtiniausia, iš vienos pusės, ir tarp to, kas joje negaju, siaurai pažįstama, — iš antros, natūraliai vyko visomis kalbos vystymosi epochomis. To pobūdžio atrankos procesas tebevyksta ir mūsų dienomis. Dėl literatūrinės kalbos įtakos mūsų dienomis greitesnais tempais, negu bet kada anksčiau, vyksta tarmių niveliacijos procesas. Tarmės, būdamos pajungtos vieningai nacionalinei kalbai, ilgainiui turės visiškai išnykti. Vieningoje nacionalinėje kalboje jos paliks tik tai, kas gali ją praturtinti, visa kita jose nustos reikšmės ir išnyks.

Taigi iš gausių tarmėje kilusių prieveiksmių formantų ir atskirų prieveiksmių į literatūrinę kalbą tegali patekti ir joje prigyti tie, kurie ją praturtina, daro lankstesnę ir ekspresyvesnę. Net grožinės literatūros kūrinių kalba, kurios funkcijos kartais labai prasiplečia ir kuri, vaizduojant įvairias gyvenimo puses, nevengia ne tik dialektizmų, bet ir archaizmų, profesionalizmų ir įvairių neologizmų, reikalui esant, iš tarmių ima tik tai, kas, piešiant atitinkamą literatūrinį paveikslą ar reiškiant kurią idėją, geriausiai gali patarnauti rašytojo sumanymui, kas lengviausiai gali būti skaitytojo suprasta ir priimta.

Todėl nenuostabu, kad, pavyzdžiu, beveik iš trijų dešimčių žodžio *dabar* morfologinių variantų, pažįstamų daugiausia tarmėse ir tik iš dailes senesniuosiuose raštuose, grožinės literatūros kūrėjai tevartoja vos vieną kitą, kurie ir tarmėse plačiau pažįstami ir šiek tiek susiję (kad ir su nežymiais) emociniais-reikšminiais niuansais. Visi kiti variantai, kad ir rodo nepaprastai platų žodžių darybinių galimumų diapazoną kalboje, grožinės literatūros kūrinio kalbos nepraturtintų, o, priešingai, perkrautų ją nieko naujo neduodančiomis paralelinėmis lytimis ir prieštarautų literatūrinės kalbos normai.

Lietuvių literatūrinės kalbos prieveiksmių morfologinės normos, kurios kūrėsi ištisus šimtmečius, šiandien dažniausiai yra tokios tvirtos, kad nukrypimas nuo jų lengvai pajaučiamas kiekvieno rašančio žmogaus. Šitas normos pajautimas dažniausiai ir lemia to ar kito prieveiksmių formanto, to ar kito atskiro prieveiksmio pasirinkimą iš šnekamojoje liaudies kalboje dar esančių gausių paralelizmų.

Sutraukdami visa, kas pasakyta nagrinėjant vienaskaitos kilmininko prieveiksmėjimą ir prieveiksmius su formantais -(i)o, -(i)os, -ės, prieiname prie šių išvadų:

1. Nors suprieveiksmėjusio ar prieveiksmėjančio vienaskaitos kilmininko atvejų dabartinėje lietuvių kalboje yra žymiai daugiau, negu vardininko, tačiau ir vienaskaitos kilmininkas yra vienas tų linksnių, kurie nerodo didesnės tendencijos prieveiksmėti. Palyginti menka vienaskaitos kilmininko tendencija prieveiksmėti paaiškinama ne tik jo stipria objektine reikšme ir nelinkimu eiti aplinkybėmis, bet ir tuo, kad aplin-

kybiniams santykiam reikšti kalboje plačiau vartojamos prielinksnio ir kilmininko konstrukcijos.

2. Svarbiausioji ir būtiniausioji vienaskaitos kilmininko, kaip ir kitų linksnį, prieveiksmėjimo sąlyga yra aplinkybinė funkcija. Dažniau šis linknis prieveiksmėja tik eidamas būdo aplinkybe. Tatai rodo jau patys prieveiksmėjimo rezultatai: kilmininkinių būdo prieveiksmių kalboje yra daugiau, negu laiko ar vietas; be to, šio tipo būdo prieveiksmai iš kitų tarpo išsiskiria ir didesniu adverbialumu laipsniu.

3. Kilmininkinių prieveiksmių žymiai daugiau pasitaiko tarmėse, negu literatūrinėje kalboje. Kiek gausiau jų yra daiktavardinių ir būdvardinių. Kitos kalbos dalys itin menkai dalyvauja šių prieveiksmių daryboje. Pavyzdžiu, lietuvių kalbos istorijoje iš visų įvardžių kilmininkų yra prieveiksmėjė tiktais *kō*, *tō* (antrasis vien tais atvejais, kai vartojamas su prielinksniu *dēl* ar kitais žodeliais, susiliejusiais su pačiu kilmininku į vieną žodį). Iš kamienų dažnesni (*i*)*a* ir (*i*)*o*; kiti kamienai labai reti arba visai nepasitaiko.

4. Už sintetinius (paprastus, priešdėlinius, dvikamienius ir iš junginių sudarytus) kilmininkinius prieveiksmius daug produktyvesni yra analitiniai, t. y. tokie prieveiksmai, kurie kilę iš prielinksnio (*iš*, *añt*, *bè*, *ik(i)*, *lig(i)*, *nuõ*, *põ*, *prič*, *ùž*) ir kilmininko konstrukcijų. Prielinksnių konstrukcijų stabarėjimą ir prieveiksmėjimą sukelia ne tik intensyvi aplinkybinė vartosena, bet ir jų pagrindinio dēmens — kilmininko leksinė reikšmė: greičiau suprieveiksmėja tokios aplinkybėmis vartojamos prielinksnių konstrukcijos, kurių pagrindinio dēmens reikšmė bendresnė, abstraktesnė arba kurios įgyja perkeltinę frazeologinio junginio reikšmę. Aplinkybine reikšme intensyviai vartojamoji prielinksnio ir kilmininko konstrukcija kinta semantiškai: ji leksikalizuojasi, gaudama prieveiksmėjimo procese tarsi vieno žodžio reikšmę. Kol dar nėra tokia konstrukcija visiškai suprieveiksmėjusi, prie jos pagrindinio dēmens (kilmininko formos) įmanoma pažyminio vartosena.

5. Iš visų suprieveiksmėjusių ar prieveiksmėjančių kalbamajo tipo konstrukcijų savo gausumu išsiskiria prielinksnio *iš* ir kilmininko konstrukcijos, kurios dažniausiai turi laiko, vietas-erdvės ar būdo reikšmę. Tikslo ir priežasties reikšmių čia nepasitaiko. Šitaip kilusių prieveiksmių pagrindiniai dēmenimis dažniausiai eina daiktavardžių ir substantyvuotų (paprastujų ir įvardžiuotinių) būdvardžių kilmininkai. Sių konstrukcijų būdvardinių dēmenų daiktavardėjimas veikiausiai vyksta kartu su jų prieveiksmėjimu. Idomu tai, kad konstrukcijos su būdvardiniu dēmeniu pasižymi ryškesniu adverbialumu, negu daiktavardinj dēmenj turinčios konstrukcijos.

6. Kai kurios prielinksnio *iš* ir kilmininko konstrukcijos iš kitų tarpo išsiskiria tos pat šaknies ir tos pat ar artimos reikšmės variantų gausumu (pvz., šalia prieveiksmio *iš mažeñs* tarmėse vartojama daugiau kaip 20 variantų). Toji aplinkybė paaškinama ne tik tarminiu susiskaidymu, bet dažnai ir kalbos stilium, jos ritmo sumetimais.

7. Be pilnų suprievėksmėjusių prielinksinių konstrukcijų, vartoamos ir tokios, kurių pagrindinis dėmuo nutrupėjės. Šių pastarųjų suprievėksmėjimas kaip tik yra didžiausias, nes čia ne tik išblukusi pagrindinio dėmens linksnio reikšmė, bet dar nukritęs ir formalus jos rodiklis — galūnė. Nutrupant galūnei, prielinksnis paprastai susilieja su pagrindiniu dėmeniu į vieną žodį. Pažymėtina, kad pagrindinio dėmens galūnės nutrupėjimas iš karto paverčia prieveiksmiu ir buvusią neprievėksminę konstrukciją (plg. *nuopavāsar* < *nuo pavāsario*, *nuotolaik* < *nuo to laiko* ir t. t.).

8. Nuo kilmininkinių prieveiksmių reikia skirti prieveiksmius su formantais -(i)o, -(i)os, -ēs. Šie formantai gali būti kilę ne tik iš vienaskaitos kilmininko, bet ir iš kitų linksnių (vienaskaitos vietininko ir daugiskaitos įnagininko) galūnių, o dažnais atvejais jie veikiausiai yra analogijos padaras. Jeigu vienus šių formantų prieveiksmius lengvai siejame su daiktavardžiais, būdvardžiais ir kitais kaitomais žodžiais, tai kitų jau né negalime susieti su jokia kaitomąja kalbos dalimi (plg.: *darō* „dabar“, *anaurēlios* „tąkart, anąkart“).

9. Šalia formantų -(i)o, -(i)os, -ēs prieveiksmių tarmėse vartojama labai daug tos pat šaknies ir tos pat ar visai artimos reikšmės kitokios darybos prieveiksmių. Šitokia tos pat šaknies prieveiksmių įvairybė rodo šios kalbos dalies darybinės sistemos lankstumą, jos turtingumą. Tais atvejais, kai tos pat šaknies prieveiksmių variantai vienas kitą tik pakartoja, pirmenybė vartosenos atžvilgiu teiktina labiausiai paplitusioms tiek šnekamojoje, tiek raštų kalboje.

10. Formantų -(i)o, -(i)os, -ēs prieveiksmių vartosena literatūrinėje kalboje, iš vienos pusės, ir liaudies šnekamojoje kalboje — iš antros, yra skirtinė: literatūrinėje kalboje šių prieveiksmių yra daug mažiau; be to, šalia jų čia labai negausu tos pačios šaknies variantų.

S A N T R U M P O S

Al	— Alytūs
Alk	— Alksnėnai, Vilkaviškio r.
Als	— Alsėdžiai, Plungės r.
Alv	— Žalovė, Daugų r.
An	— Anykščiai.
Ar	— Ariogala.
Arm	— Armöniškės (Baltarusijos TSR).
Aru	— Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend. Mit grammatischen Anmerkungen von P. Arumaa. Dorpat, 1930. (Skaičiai rodo puslapius.)
Asv.	— Asavà (Baltarusijos TSR).
Bd	— Būdvietis, Lazdijų r.
Bg	— Kazimieras Būga (1879—1924), jo raštai ir lapeliai iš nežinomų šaltinių.
Bien	— Bieniūnai, Dūkšto r.
BlnR	— J. Biliūnas, Raštai, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947. (Skaičiai rodo puslapius.)

- BltšR — J. B a l t u š i s, Rinktinė, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952. (Skaičiai rodo puslapius.)
- BM — Lituaische Mundarten, gesammelt von A. B a r a n o w s k i. Band I: Texte aus dem Weberschen Nachlass, herausgegeben von Dr. Franz Specht... Leipzig, 1920. (Skaičiai rodo puslapius.)
- BP — Postilla, tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu... Per J a n a B r e t k u n a ... Karaliauciu... 1591, I ir II dalis. (Skaičiai rodo dalis ir puslapius.)
- Brs — Barstyčiai, Sedos r.
- brš — mažiau žinomų bažnytinį raštų žodis ar sakiny.
- Brš — Birštonas, Prienų r.
- Brt — Bažtininkai, Vilkaviškio r.
- Brž — Biržai.
- Bsg — Baisogala, Šeduvoš r.
- BsP — Lietuviškos pasakos yvairios. Surinko Dr. J. B a s a n a v i č i u s. Chicago, 1903—1905. I, II, III ir IV. (Skaičiai rodo dalis ir puslapius.)
- Btr — Butrimónys, Eišiškių r.
- BZ — J. B a r o n a s, Rusų lietuvių žodynas. Antras naujai pataisytas kirčiuotas leidimas, Kaunas, 1932. (Skaičiai rodo puslapius.)
- CvR — P e t r a s C v i r k a, Raštai, I—XI t., Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949—1953. (Skaičiai rodo tomus ir puslapius.)
- d. — dainos žodis ar sakiny.
- D — S i m a n a s D a u k a n t a s (1793—1864), jo raštų kalbos žodis ar sakiny. D su skaičiumi — Dajnes Ziamajtiū... Petropilie 1846 (Skaičius rodo dainos numerij.)
- Dbk — Debeikiai, Anykščių r.
- Dg — Daūgai.
- Dgl — Daūgailiai, Utenos r.
- Dglš — Daugėliškis, Ignalinos r.
- Dkš — Daukšiai, Simno r.
- Dn — K r i s t i j o n a s D o n e l a i t i s (1714—1780), jo raštų kalbos žodis ar sakiny.
- DP — D a u k š o s Postilė. Fotografuotinis leidimas, Kaunas, 1926. (Skaičiai rodo puslapius.)
- Dr — Darbėnai, Kretingos r.
- Ds — Dūsetos.
- Dsm — Dūsmenys, Daugų r.
- DvD — Dainos, J u r g i o D o v y d a i č i o surinktos... Kaunas, 1931. (Skaičiai rodo puslapius.)
- dz. — dzūkų (tarmės).
- DŽ — Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1954.
- End — Endriejāvas, Rietavo r.
- Er — Ėriškai, Ramygalos r.
- Erž — Eižvilkas, Skaudvilės r.
- Gl — Gelgaudiškis, Šakių r.
- Glv — Gélvonai, Sirvintų r.
- Gmž — S i l v e s t r a s G i m ž a u s k a s (1844—1897), jo raštų ar rankraščių kalbos žodis ar sakiny.
- Gr — Gaūrė, Tauragės r.
- Grg — Gargždai, Klaipėdos r.
- Gršl — Grūšlaukis, Salantų r.
- Grv — Gervėčiai (Baltarusijos TSR).
- Grz — Gruzdžiai, Šiaulių r.
- Grž — Grūžiai, Joniškėlio r.
- Gs — Geistarai (Didvyžiai), Vilkaviškio r.

- GGuzBr — A. G u d a i t i s - G u z e v i č i u s , Broliai, I—III kn., Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948—1953. (Skaičiai rodo knygas ir puslapius.)
 GGuzKlt — A. G u d a i t i s - G u z e v i č i u s , Kalvio Ignoto teisybė, I—II kn., Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948—1949. (Skaičiai rodo knygas ir puslapius. Tuo pačiu ženklu tik su puslapio nuoroda žymimas ir antras šio veikalo leidimas, išleistas tos pačios leidyklos 1952 m.)
 hibr. — hibridas.
 I — L a u r y n a s I v i n s k i s (1811—1881), jo raštų kalbos žodis ar sa-
kinys.
 Ig — Igliauka, Kapsuko r.
 Yl — Ylakiai, Sedos r.
 J — Litovskij slovar' A. Juškeviča sъ tolkovaniemъ словъ na russkomъ i pol'skomъ jazykakhъ. Tomъ I — 1897, II — 1904, III — 1922. Peterogradъ. (A — *kukštūties*. Tuo pačiu ženklu žymimi žodžiai ir iš nespausdintos žodyno dalies.)
 Jb — J o n a s J a b l o n s k i s (1860—1930), jo raštai ir lapeliai, kur neži-
nomas šaltinės.
 JD — Lietuviškos dainos užrašytos par A n t a n ė J u š k e v i č ė. 3 tomai.
 Kazanius, 1880, 1881, 1882. (Skaičiai rodo dainos numerij.)
 Jnš — Jōniškis.
 Jnšk — Joniškėlis.
 Jrb — Jūrbarkas.
 Jrk — Litauische Märchen und Erzählungen... von C. Jurkschat ... Tilsit,
 1898. (Skaičiai rodo puslapius; kiti jo raštai žymimi tuo pačiu ženklu,
 tik nenurodomi puslapiai.)
 Jž — Jūžintai, Dusetų r.
 K — Littauisch-deutsches Wörterbuch von F r i e d e r i c h K u r s c h a t , Halle
 a. S., 1883. (Zymimas tik K). Deutsch-littauisches Wörterbuch von
 Friderich Kurschat. 2 Teile. Haalle a. S., 1870—1874: I, II. (Skaičiai
 rodo dalis ir puslapius.)
 KB — Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache, von F r i e d e r i c h
 K u r s c h a t ... Erstes Heft. Deutsch-littauische Phraseologie der Präpo-
 sitionen. Königsberg, 1843.— Zweites Heft. Laut- und Tönlehre der
 litauischen Sprache. Königsberg, 1849. (Skaičiai rodo sąsiuvinius ir
 puslapius.)
 Kbr — Kybártai.
 Kdn — Kédáinių.
 Kl — Kuliai, Plungės r.
 KIG — Grammatica Litvanica ... primum in lucem edita à M. D a n i e l e K l e i n
 Pastore Tils. Litv... Anno... 1653. (Skaičiai rodo puslapius.)
 Klov — Klóvainai, Pakruojo r.
 Klp — Klaipėda.
 Kls — Kalesninkai, Eišiškių r.
 Klt — Kaltanénai, Švenčionélių r.
 KlvD — Prūsijos Lietuvij dainos. Surinko ... V i l u s K a l v a i t i s . Tilzéje 1905.
 (Skaičiai rodo puslapius.)
 Klvr — Kalvarijà.
 Klvrž — Žemaičių Kalvarijà, Sedos r.
 Knv — Kaniavà, Varėnos r.
 Kp — Kùpiškis.
 Kps — Kapsukas (buv. Marijampolė).
 Krok — Krókialaukis, Simno raj.
 Krtñ — Kretingà.
 Krtv — Kurtuvénai, Šiaulių r.
 Kš — Kaišiadorys.

- Kt — Ketūrvalakiai, Vilkaviškio r.
 Ktk — Kūktiškės, Utenos r.
 Ktv — Kietāviškės, Vievio r.
 le. — lenkų (kalbos).
 Lel — Leliūnai, Utenos r.
 Lg — Lygumaĩ, Pakruojo r.
 LGR — Li u d a s G i r a, Rinktinė, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951. (Skaičiai rodo puslapius. Tuo pačiu ženklu su tomo ir puslapio nuoroda žymimi ir Liudo Giros Raštai, I, II t., išleisti tos pačios dykla, 1952. (Skaičiai rodo puslapius.)
 Lkm — Linkmenys, Švenčionėlių r.
 Lkv — Laūkuva, Rietavo r.
 Ll — Lioliai, Kelmės r.
 Llkž — LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto parengto ir Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidyklos 1954 m. išleisto Dabaratinės lietuvių kalbos žodyno rankrašciai.
 Lnkv — Linkuvà.
 Lp — Léipalingis, Veisiejų r.
 LŠ — Liškiavà, Veisiejų r.
 LT — Lietuvių tauta. Lietuvių Mokslo Draugijos raštai, I—V kn., Vilnius, 1907—1936. (Skaičiai rodo knygas ir puslapius.)
 LTR — Lietuvių tautosakos rankraštinės (Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštiniai tautosakos rinkiniai).
 Lz — Laz(d)ūnai (Baltarusijos TSR).
 Lzd — Lazdijai.
 LzP — L a z d y n ę P e l ē d a , jos raštų žodis ar sakiny.
 Lž — Lažuva, Mažeikių r.
 Mit — Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft. Bd. I—V. Heidelberg, 1880—1911. (Skaičiai rodo tomus ir puslapius.)
 Ml — Mielagėnai, Ignalinos r.
 Mlt — Molėtai.
 MntvR — V y t a u t a s M o n t v i l a, Rinktinė, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950. (Skaičiai rodo puslapius.)
 Mrc — Marcinkónys, Varėnos r.
 Mrk — Merkinė, Varėnos r.
 Mrn — J. Ma čiul i s - M aironis (1862—1932), jo raštų kalbos žodis ar sakiny.
 Mrs — Miroslavas, Alytaus r.
 Mž — Ma ž v y d a s, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams... Kaunas, 1922. (Skaičiai rodo puslapius.)
 Mžk — Mažeikai.
 N — Wörterbuch der litauischen Sprache von G.H.F. N e s s e l m a n n. Königsberg, 1851. N su dainos numeriu — Litauische Volkslieder gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G.H.F. Nesselmann, Berlin, 1853.
 Nč — Nočià (Baltarusijos TSR).
 Ndž — Lietuvių rašmosios kalbos žodynas. Lietuviškai-vokiška dalis. Sudarė M. N i e d e r m a n n a s... Heidelberg, 1932.
 Nmk — Nemākščiai, Skaudvilės r.
 Nmn — Nemunaitis, Alytaus r.
 NŽR — nežinomas rankraštis.
 Ob — Obeliai.
 OG — J a n O t r ė b s k i, Wschodniolitewskie narzecze twereckie, Część I, Gramatyka, Kraków, 1934. (Skaičiai rodo puslapius.)
 On — Ōnuškis, Rokiškio r.
 Onš — Ōnušiškės (Onuškis), Daugų r.

- OsG — Neue Lituatische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer... Königsberg, 1791.
 P — A m b r o z i e j u s P a b r ē z a (1771—1849), jo raštų kalbos žodis ar sakiny.
 Paj — Pajstrýs, Panevėžio r.
 Pc — Pociūněliai, Seduvos r.
 Pg — Pagiriai, Ramygalos r.
 Pgr — Pāgramantis, Tauragės r.
 Pl — Palévené, Kupiškio r.
 Plk — Plókščiai, Šakių r.
 Pln — Plūngė.
 Pls — Pelesà (Baltarusijos TSR).
 Plt — Pläteliai, Salantų r.
 Plv — Pilviškiai, Vilkaviškio r.
 Pn — Panevėžys.
 Pnd — Pandėlys.
 Pnm — Panemunėlis, Rokiškio r.
 Prk — Prékulė.
 Prl — Perlojai, Varėnos r.
 Prng — Paringys, Ignalinos r.
 prš — Prūsų (Tilžės ir Klaipėdos krašto) mažiau žinomų raštų, kur nenurodomas šaltinis, ar laikraščiu žodis bei sakiny.
 ps. — pasaka.
 Ps — Psalmų knyga (biblioje).
 Pun — Punià, Jiezno r.
 R — Littauische-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon... von Philipp Ruhig... Königsberg... 1747. R-Littauisch-Deutsches Lexicon. R su puslapio nurodymu — Deutsches-Littauisches Lexicon.
 RD — Liudo Rēzos dainos. Pirmojo lietuviško dainyno III leid. I ir II dalis... Kaunas, 1935. (Skaičiai rodo dainos numerius.)
 Rdm — Rudaminà, Lazdijų r.
 Rgv — Raguvà, Troškūnų r.
 Rm — Ramygala.
 Rod — Róduné (Baltarusijos TSR).
 Rs — Raséiniai.
 rš — naujesnių raštų, laikraščių ar žurnalų, kur nenurodomas smulkiau šaltinis, kalbos žodis ar sakiny.
 Rš — Riškė, Dūkšto r.
 Rž — Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, Kaunas, 1948. (Puslapiai nurodomi tik tuo atveju, kai cituojama ne iš alfabetinės žodyno dalies.)
 sc — scilicet, reiškia.
 SD — Dictionarium trium linguarum... Avctore... Constantino Szyrwidi... Quinta editio... Vilnae MDCCXIII. (Skaičiai rodo puslapius.)
 Sdb — Sīdabravas, Seduvos r.
 Sdk — Sudeikiai, Utenos r.
 Sdr — Sudargas, Šakių r.
 Sim — Simučio patarlių rinkinys (iš visur). Jis pats kilimo esas nuo Kartenos. (P. Sragio šaltinis.)
 SimnA — Ieva Simonaitytė, Aukštujų Šimonių likimas, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948. (Skaičiai rodo puslapius.)
 Skd — Skuôdas.
 Skdt — Skudutiškis, Molėtų r.
 Skp — Skapiškis, Pandėlio r.
 Skr — Skifsnemunė, Jurbarko r.
 Skrd — Skriaudžiai, Kazlų Rūdos r.

sl.	— slavų (kalbų).
Sl	— Sālos, Rokiškio r.
Sld	— Saldutiškis, Švenčionėlių r.
Slk	— Sālakas, Dūkšto r.
Slm	— Salāmiestis, Vabalninko r.
Slnt	— Salantaī.
Smn	— Sižnas.
Sn	— Seinaī (Lenkijoje).
Snt	— Sintautai, Kudirkos Naumiesčio r.
srš	— senieji raštai (žodžiai paimti iš senųjų raštų, kur nenurodomas šaltinis).
Srv	— Surviliškis, Dotnuvos r.
Ssk	— Siesikai, Ukmergės r.
Str	— A. Strazdas (1763—1833), jo raštų kalbos žodis ar sakiny.
StrR	— Antanas Strazdas, Raštai, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952. (Skaičiai rodo puslapius.)
Sv	— Svėdasai, Anykščių r.
Svn	-- Suvainiškis, Pandėlio r.
S	— Lietuvių ir rusų kalbų žodynas. Sudarė D-ras J. Šlapelis. Vilnius, 1921. (Tuo pačiu ženklu žymimi žodžiai, paimti iš kitų J. Šlapelio žodynų ar iš jo lapelių, kur nenurodytas šaltinis.)
Šauk	— Sáukėnai, Užvenčio r.
Sd	— Seduvà.
Sil	— Silavótas, Prienų r.
Škn	— Šakýna, Žagarės r.
Sl	— Šiauliai.
Šlap	— Šlapaberžė, Dotnuvos r.
Šlv	— Siluvà, Tytuvénų r.
Sš	— Šašuoliai (Šešuoliai) Ukmergės r.
Sts	— Šatės, Skuodo r.
Sv	— Švēkšna, Priekulės r.
TDr	— Tautosakos Darbai, I—VI t., Lietuvių Tautosakos Archyvo leidinys. 1935—1939. (Skaičiai rodo tomus ir puslapius.)
Tl	— Telšiai.
t. p.	— tas pats, ta pati reikšmė.
TPrg	— J. Tumas - Vaižgantas, Pragiedruliai.
Trgn	— Tauragnai, Utenos r.
Trk	— Tirkšliai, Mažeikių r.
tsp	— tarybinė spauda, kur nenurodomas šaltinis.
TTSon	— Teofiliis Tilvytis, Sonetai apie laimę, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951. (Skaičiai rodo puslapius.)
Tvr	— Tverëčius, Ignalinos r.
TŽ	-- Tauta ir žodis. Humanitarinių Mokslo Fakulteto leidinys, I—VII kn. (Skaičiai rodo knygas ir puslapius.)
Up	— Upyna, Skaudvilės r.
Upn	— Īpninkai, Jonavos r.
Ut	— Utena
Užp	— Užpaliai, Dusetų r.
Užv	— Užventis.
V	— M. Valančius (1801—1875), jo raštų kalbos žodis ar sakiny.
Vad	— Vadokliai, Ramygalos r.
Vb	— Vabalniškas.
VD	— A. Vireliūnas, Kupiškėnų dainos (žr. Tauta ir žodis III ir IV kn. Skaičiai rodo dainos numerius.)
Vdk	— Vidūklė, Raseinių r.
Vj	— Vajasiškis, Zarasų r.
Vkš	— Viešniai, Akmenės r.

Vlk	— Valkiniškai, Eišiškių r.
VnclR	— A. Venčlova, Rinktinė, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950. (Skaičiai rodo puslapius.)
VnlP	— A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952. (Skaičiai rodo puslapius.)
VnlU	— A. Vienuolis, Užželiusiu taku, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946. (Skaičiai rodo puslapius.)
VoL	— E. Volteris, Lietuviška chrestomatija, St. Peterburgas, 1904. (Skaičiai rodo puslapius.)
VP	— M. Valančius, Patarles Zemajciu, Tilžėje 1867. (Skaičiai rodo puslapius.)
Vrb	— Virbālis, Kybartų r.
Vrn	— Varėnà.
Vs	— Veisiejai.
Vvr	— Veivirženai, Priekulės r.
Vžns	— Výžuonos, Utėnos r.
Zt	— Zietela (Baltarusijos TSR).
ž.	— žemaičių (tarmės).
Z	— Žemaitė-J. Žymantienė (1845—1921), jos raštų kalbos žodis ar sakinyss.
Žg	— Zagărė.
Žln	— Žilinaĩ, Daugų r.
Zr	— Zarėnai, Telšių r.
ŽR	— Žemaitė, Raštai, I—IV t., Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948. (Skaičiai rodo tomas ir puslapius.)
Žž	— Žiežmāriai, Kaišiadorių r.

**АДВЕРБИАЛИЗАЦИЯ РОДИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА ЕД. Ч. И НАРЕЧИЯ
С ФОРМАНТАМИ -(i)o, -(i)os, -és В СОВРЕМЕННОМ ЛИТОВСКОМ
ЯЗЫКЕ**

К. УЛЬВИДАС

Резюме

1. Хотя в современном литовском языке случаи адвербализованного или адвербализующегося родительного падежа ед. ч. встречаются значительно чаще, чем случаи адвербализованного или адвербализующегося именительного падежа ед. ч., однако и родительный падеж ед. ч. является одним из тех падежей, которые не отличаются большой склонностью к адвербализации. Сравнительно ограниченная склонность родительного падежа ед. ч. к адвербализации объясняется ярко выраженным объектным значением, а также тем, что для него не характерна обстоятельственная функция. Для выражения обстоятельственных отношений в современном литовском языке чаще употребляются конструкции родительного падежа ед. ч. с предлогами.

2. Важнейшим и самым необходимым условием адвербализации родительного падежа ед. ч., как и других падежей, является обстоятельственная функция. Родительный падеж ед. ч. чаще адвербализуется в функции обстоятельства способа или образа действия, что подтверждают и сами результаты адвербализации: у наречий, соносительных с родительным падежом ед. ч., значение способа и образа действия выступает чаще, чем временное или пространственное. Кроме того, наречия этого типа, имеющие значение способа или образа действия, отличаются среди других также большей степенью адвербальности.

3. Наречия, происшедшие от родительного падежа ед. ч., чаще употребляются в диалектах, чем в литературном языке. В большинстве случаев они соносительны с именами существительными и прилагательными. Остальные части речи очень слабо

участвуют в образовании этих наречий. Например, в истории литовского языка изо всех форм родительного падежа ед. ч. местоимений подвергались адвербализации лишь формы *k* «чего», *t* «того» (вторая только в тех случаях, когда употреблялась с предлогом *dēl* «для» или другими словами, слившимися с формой родительного падежа ед. ч. в одно слово. Чаще всего встречаются образования с основами на (*i)a-* и (*i)o-; другие основы очень редки или совсем не встречаются.*

4. Синтетические (простые, приставочные, состоящие из двух корней или основ, а также образовавшиеся из целых словосочетаний) наречия, соотносительные с родительным падежом ед. ч., менее продуктивны, чем аналитические наречия, происшедшие от творительного падежа ед. ч. с предлогами *is* «из», *aīt* «на», *bē* «без», *ik(i)* «до», *līg(i)* «до», *piib* «от», *rōb* «после», *priē* «при», *ūž* «за». Адвербализацию предложных конструкций вызывает не только их интенсивное употребление в обстоятельственной функции, но и лексическое значение их основного компонента — родительного падежа ед. ч.: легче адвербализуются такие в обстоятельственной функции употребляемые предложные конструкции, основной компонент которых имеет более общее, абстрактное значение или которые приобретают переносное значение фразеологического словосочетания. Конструкция родительного падежа с предлогом, интенсивно употребляемая в обстоятельственной функции, изменяется семантически: она лексикализуется, приобретая в процессе адвербализации значение одного слова. Пока такая конструкция не адвербализовалась, основной компонент её (родительный падеж ед. ч.) может иметь при себе определение.

5. Изо всех адвербализовавшихся или адвербализующихся конструкций родительного падежа ед. ч. с предлогами своей многочисленностью выделяются конструкции с предлогом *is* «из», чаще всего имеющие значения времени, места-пространства, а также способа или образа действия. Значения цели и причины здесь не встречаются. В качестве основных компонентов наречий, происшедших из конструкций родительного падежа ед. ч. с предлогами, чаще всего выступают имена существительные и субстантивированные прилагательные (как простые, так и местоименные); причем процесс субстантивации от прилагательных компонентов происходит, по всей вероятности, одновременно с процессом их адвербализации. Интересно отметить, что более яркой адвербальнойностью отличаются здесь те наречия, в качестве основного компонента которых выступает имя прилагательное, а не имя существительное.

6. Некоторые наречия, происшедшие из конструкций родительного падежа ед. ч. с предлогом *is* «из», отличаются многочисленностью вариантов, имеющих тот же самый корень и то же самое или близкое значение (например, наряду с наречием *is mažeīns* «сызмала» в диалектах употребляется более 20 вариантов). Это объясняется не только диалектной раздробленностью, но часто и стилистическими или рифмодидическими соображениями.

7. Кроме полных адвербализованных предложных конструкций, употребляются и такие, основной компонент которых упрощен. Эти последние конструкции как раз выделяются самой яркой адвербальнойностью, так как здесь не только «вылиняло» падежное значение основного компонента, но и отпал формальный её показатель — окончание. Одновременно с отпадением окончания предлог обычно сливаются с основным компонентом в одно слово. Следует отметить, что отпадение окончания основного компонента сразу превращает в наречие и бывшую не адвербализованную конструкцию родительного падежа ед. ч. с предлогом (ср.: *niopavāsar* <*nuo pavāsario* «с весны», *nuotolaik* <*nuo to laiko* «с того времени» и т. д.).

8. От наречий, соотносительных с родительным падежом, следует отличать наречия с формантами *-(i)o*, *-(i)oś*, *-ēs*. Эти форманты могут восходить не только к окончаниям родительного падежа ед. ч., но и к окончаниям других падежей единственного и множественного числа (инессива ед. ч., творительного падежа мн. ч.). Кроме того, во многих случаях наречия с этими формантами, по всей вероятности, следует рассматривать как результат словообразования по аналогии уже имеющихся в языке примеров. Если одни наречия с этими формантами соотносятся с именами существительными, прилагательными и другими изменяемыми словами, то другие

вообще уже трудно соотнести с любой изменяемой частью речи (ср.: *darō* «теперь», *anaurēlos* «тогда, в тот раз»).

9. Наряду с наречиями, имеющими форманты *-(i)o*, *-(i)os*, *-ēs* в диалектах употребляются многие их варианты с теми же корнями, по значению идентичные или близкие первым. Многообразие наречий с теми же корнями свидетельствует о гибкости их словообразовательной системы, об их богатстве. В тех случаях, когда эти варианты по своему значению совершенно совпадают, в литературном употреблении преимущество имеют те из них, которые наиболее распространены и известны в общенародном языке.

10. Употребление наречий с формантами *-(i)o*, *-(i)os*, *-ēs* в литературном языке, с одной стороны, и в народно-разговорной речи — с другой, различно: в литературном языке эти наречия редко встречаются; кроме того, здесь не многочисленны их варианты, имеющие те же корни.
